

Verslag van de reis die K. Schilder in 1939 maakte door de Verenigde Staten, geschreven voor het weekblad *De Reformatie*, bezorgd door George Harinck en Anne Jacob van Omme

Reisindrukken [I]¹

Vertrokken.

Dankbaar en vertrouwend heb ik deze week de acute zorg voor de wekelijksche voorziening in de behoeften van ons blad² in vertrouwde handen³ gegeven, en ben op reis gegaan. Verschillende lezers verzochten me iets te laten hooren per 'Reformatie'-kolommen. Aanvankelijk voelde ik daar weinig voor; personalia beteekenen doorgaans de minst instructieve gedeelten van een blad; bovendien is er over mijn uitstapje al meer persoonlijks geschreven, dan mijzelf lief is;⁴ en tenslotte moet men voor reisbrieven, zullen ze niet al te zeer uit den stijl van het gewone werk vallen, òf een blad redigeeren, dat doorgaans den stempel van de ziel van den redacteur draagt, òf - van een bepaald charisma de drager zijn. Het eerste is b.v. het geval met den heer Joh. de Heer;⁵ als die in *Het Zoeklicht*⁶ vertelt van zijn reizen naar Noorwegen of andere landen, proeft men geen oogenblik een scherpen overgang van de ééne rubriek naar de andere. Maar in ons blad zou zoo iets toch niet gaan. Want al laat de 'geest' van den redacteur zich daarin misschien niet onbetuigd, zijn 'ziel' pleegt zich toch niet bloot te geven in onze kolommen; een bekentenis, waarmee ik geen psychologen moge kwellen, en waarvoor ik, wat de profetelijkheid betreft, in elk geval zou willen 'staan'. Waarom ik dan ook niet eens zou willen probeeren, of ik in de hierboven aangegeven richting een charisma heb, en hier kan laten functioneeren of experimenteeren.

Terwijl ik deze regelen schrijf, zijn we juist het eiland Wight gepasseerd. Ik schrijf n.l. aan boord van de 'Washington', een boot van de United States Lines, een maatschappij, die naast dit prachtige schip, nog een tweede van die kracht in de vaart heeft: de 'Manhattan'.⁷ Uit Rotterdam, waar vele vrienden, onder wie ook - tot mijn vertroosting -

¹ Verslag van Klaas Schilders reis naar de Verenigde Staten, van 27 december 1938 tot 24 april 1939, gepubliceerd in *De Reformatie. Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven* in zeven afleveringen, van 6 januari tot 28 april 1939. Eenmaal terug in Nederland hield Schilder in het voorjaar van 1939 op verzoek van studenten zijn Amerikaanse voordrachten in de vorm van colleges aan de Theologische Hogeschool te Kampen. Zie: *College-verslagen der door prof. dr. K. Schilder in Amerika gehouden lezingen (april-juni 1939)* (Kampen z.j. [1939]; tweede druk Utrecht z.j. [1942]; derde druk Kampen z.j. [1946]). De tweede en derde druk verschenen onder de hoofdtitel *Americana*. Deze colleges bieden een bondig en toegankelijk overzicht van Schilders centrale theologische opvattingen. Zie: E.A. de Boer, 'Professor Schilders atelier. Zijn colleges, dictaten en studenten', *Almanak van het Corpus Studiosprum in Academia Campensi Fides Quadrat Intellectum 1990* (z.p., z.j.) 148-176.

² *De Reformatie*, waarvan Schilder sinds 1924 redacteur was, en sinds 1935 enig redacteur. Zie: George Harinck, *De Reformatie, weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven, 1920-1940* (Baarn 1993).

³ De redactie van *De Reformatie* werd tijdens Schilders afwezigheid verzorgd door zijn collega-hoogleraar te Kampen, S. Greijdanus, die de rubriek 'Kerkelijk leven' van hem overnam, en ds. C. Veenhof, gereformeerd predikant te Haarlem, die tijdens zijn afwezigheid de 'Persschouw' verzorgde. Zijn colleges aan de Theologische Hogeschool werden waargenomen door emritis-hoogleraar A.G. Honig, die Schilder in 1934 was opgevolgd.

⁴ Er was in de Nederlandse kerkelijk-gereformeerde pers commotie ontstaan over Schilders voorgenomen reis naar de Verenigde Staten, vanwege het feit dat ds. H.J. Kuiper in het Amerikaanse orgaan *The Banner* van 3 november 1938 zijn zorg had geuit, dat met de komst van Schilder naar de Verenigde Staten ook Nederlandse theologische conflicten zouden worden geïmporteerd in de wereld van de Nederlands-Amerikaanse gereformeerde kerken, met name de Christian Reformed Church en de Protestant Reformed Church, en raadde hem af te komen. H.H. Kuyper maakte dit artikel in *De Heraut* van 4 december 1938 in Nederland bekend en wees op het gevaar van Schilders 'dictatuur'. S. Greijdanus noemde de berichtgeving in *The Banner* en de overname daarvan door *De Heraut* 'droef' en niet bevorderlijk voor de onderlinge vrede en ook diverse predikanten lieten zich in de pers kritisch uit over de berichtgeving van *De Heraut*. Zie *De Reformatie*, 9 en 16 december 1938. Schilder schreef dat er zich 'achter mijn rug om' al meer had afgespeeld rond het vooruitzicht dat zijn stem in Amerika gehoord zou worden, zie: K. Schilder, 'Kerkelijk leven', *De Reformatie*, 9 en 16 december 1938.

⁵ Johannes de Heer (1866-1961), evangelist en met Schilder bestuurslid van de NCRV. Zie: D. Elsmann, *Evangelist in het licht van de wederkomst* (Zoetermeer 1995).

⁶ In het kader van de Maranatha-beweging richtte Joh. de Heer in 1919 het tweewekelijkse blad en vanaf 1926 weekblad *Het Zoeklicht. Gewijd aan het onderzoek der Schriften en de teekenen der tijden* op. Hierin noemde hij de reisindrukken van Schilder 'waarlijk aantrekkelijk'. Geciteerd in *De Heraut*, 26 februari 1939.

⁷ De 'Washington' en de 'Manhattan' waren de eerste schepen, gebouwd in opdracht van de in 1921 opgerichte United States Lines zelf; de voorgaande schepen van deze maatschappij waren meest Duits en na de eerste Wereldoorlog door de Verenigde Staten in

theologische,⁸ vaarwel waren komen zeggen, via Hoek van Holland, waar, met gelijk effect, de 'Bazuin'-redacteur,⁹ plus een medewerker van ons blad,¹⁰ benevens de praetor van het Kamper Studentencorps¹¹ me met andere bezoekers de hand kwamen drukken, ging de reis over Londen naar Southampton. Heden, 30 Dec., vertrokken we vandaar. De piloten¹² zijn juist van boord gegaan: een boeiend gezicht, zoo van de hoogte uit. De drie rotsblokken plus vuurtoren, die de Zuidwestelijke punt van het eiland Wight scherp markeeren, waren het laatste stukje van Europa's vasteland, dat ik voorloopig zien zal. Maar er wordt nog post verzonden via Cobh;¹³ en daarom wil ik nog voor ons blad enkele regels schrijven, eer de bus gelicht wordt. Had in Londen geen mist en regen den dag versomberd, dan zou allicht op theologisch gebied nog wel veel meer mijn aandacht geboeid hebben, dan wat nu in dezen voornamelijk mijn opmerkzaamheid trok; waaronder wel niet in de laatste plaats een leeskamer was van de Fourth Church of Christian Scientist¹⁴ te Londen, gelegen aan de Russell Square, waar ook mijn hotel was. Een kort begrip van de dogmatiek van deze genezers op het gebed was uit volgend avondgebed te distilleeren:

Father - Mother God,
Loving me,
Guard me when I sleep;
Guide my little feet
Up to Thee.

(Mary Baker Eddy.)

Meer open en bloot geeft volgend vers zoo'n samenvatting:

God made all His creatures free;
Life it self is liberty;
God ordained no other bands
Than united hearts and hands.

One in fellowship of Mind,
We our bliss and glory find
In that endless happy whole,
Where our God is Life and Soul.

So shall all our slavery cease,
All God's children dwell in peace,

beslag genomen als herstelbetaling. Beide schepen voeren op een lijn van Bremen naar New York, wat misschien het grote aantal joodse passagiers verklaart. De schepen hadden een zeer goede reputatie wat betreft accommodatie en bediening. De 'Washington' was berekend op 1130 passagiers: 580 in de 'Cabin class', 400 in de 'Tourist class' en 150 in de 'Third class'.

⁸ Onder meer ds. F.A. den Boeft (1896-1966), gereformeerd predikant te Rotterdam-Kralingen.

⁹ K. Dijk (1885-1968), gereformeerd predikant te Rijswijk en Den Haag, sinds 1937 hoogleraar aan de Theologische Hogeschool te Kampen, redigeerde het officiële orgaan van de Theologische Hogeschool, *De Bazuin. Weekblad ter bevordering van de belangen van de Gereformeerde Kerken in Nederland, officieel orgaan van de Theologische School te Kampen*.

¹⁰ G.K. Schoep (1896-1953), huisarts te Den Haag.

¹¹ F. Kouwenhoven (1916-1969); sinds 1944 gereformeerd predikant te Zonnemaire; hij ging met de Vrijmaking mee en werd in 1945 gereformeerd-vrijgemaakt predikant te Kampen.

¹² Loodsen.

¹³ Cobh: voorhaven van Cork (Zuid-Ierland).

¹⁴ Deze kerk maakte deel uit van de Christian Science, een religieuze beweging, vooral gericht op gebedsgenezing, in 1879 gesticht door Mary Baker Eddy (1821-1910). Zijn was afkomstig uit een puriteins boerengezin in New Hampshire. De term 'Christian Science' is afkomstig van de gebedsgenezer P.P. Quimby (overleden 1866). Hij genas Baker Eddy in 1862 op wonderbaarlijke wijze. Baker Eddy (later Patterson-Eddy) leerde dat het kwade illusoir was, stoffelijk, en het goede spiritueel. In 1908 stichtte zij de *Christian Science Monitor*.

And the new-born earth record
 Love, and Love alone, is Lord.
 (James Montgomery.)¹⁵

Onwillekeurig vraagt men zich af, hoeveel en op hoe velerlei wijze geboren en getogen mensen van tegenwoordig deze liederen mee zouden willen zingen, ook al hebben ze den 'doop' der Christian Scientisten niet ondergaan. Tusschen kerk en secte worden de grenzen meer en meer uitgewischt. Ik moest ineens weer aan het eerste hoofdartikel van ons nummer van 23 Dec. j.l. denken.¹⁶ Dat ging over Karl Barth's¹⁷ poging tot opwekking van de belangstelling voor de Schotsche Confessie.¹⁸ Die was nogal onbekend in Schotland zelf, zoo had Barth, niet ten onrechte, bevonden. Maar niet anders staat het met de oude calvinistische belijdenissen, die toch óók in Engeland zoo bijzondere kracht ontwikkeld hebben, en zoo tot in détails afgedaald zijn, zonder evenwel daarmee voet te geven aan hen, die theologische meeningen met confessioneele bindingen willen verwisselen. De eetkamer van mijn hotel bevatte ettelijke beelden van helden van vleesch en geest uit het verleden. Die van het vleesch hadden wel het leeuwenandeel der beschikbare plaatsen veroverd: generaals, 'geslaagde *soldaten*' in hun onderscheiden formaties a posteriori, musici en kunstenaars kregen daarna de beurt. De bouwers van het theologische en kerkelijke leven lieten evenwel naar zich zoeken. En toch hebben zij doorgaans, zij het ook soms niet zonder den bijstand der anderen, langer en dieper doorgewerkt en op het volksleven ingewerkt, dan alle anderen.

Deze verhouding is tenslotte ontdekkend. De Zoon des menschen, als Hij komt, zal Hij ook geloof vinden op de aarde? Zijn knechten zullen tegen den dag der Groote Reünie op 't feestmaal vanzelf wel zonder eere teekenen en prachtgewaden komen. Laat ons waken en bidden; werken is nog altijd het mooiste, ook als men den rug naar 't moederland gekeerd heeft.

Het is mijn vaste overtuiging, dat de kerkelijke *wèrk*gemeenschap de vele brieven en telegrammen heeft uitgelokt, die mij kort voor mijn vertrek hebben bereikt, en waarvoor ik hier hartelijk moge dank zeggen. Ze hebben me alle goed gedaan, maar die van 't studentencorps F. Q.I., van kerkeraden en al of niet gecombineerde kerkeraadsliden zeker niet in de laatste plaats.

II¹⁹

De Oudejaarsavond aan boord.

In Nederland zijn op het oogenblik de duizenden bijeen voor den dienst des Woords, *en der gebeden*. Misschien zijn er niet veel 'gelegenheden', waarbij in déze verbinding ook die láátste woorden onwillekeurig den *nadruk* krijgen; want èrg vaak is dat onder ons

¹⁵ James Montgomery (1771-1854), dichter en filantroop uit Streatclyde (Zuid-Oost Schotland), werd herhaaldelijk gearresteerd wegens het publiceren van politiek opruiende gedichten. Hoewel een paar van zijn gedichten zijn opgenomen in de *Christian Science Hymnal* (eerste uitgave 1892) is er geen direct verband tusschen hem en de Christian Science beweging.

¹⁶ K. Schilder, 'Bij het kerstfeest', *De Reformatie*, 23 december 1938.

¹⁷ Karl Barth (1886-1968), Zwitsers protestants theoloog die veel invloed oefende in Nederland en wiens opvattingen door Schilder sterk bekritiseerd werden.

¹⁸ Karl Barth, *Gotteserkenntnis und Gottesdienst nach reformatorischer Lehre: 20 Vorlesungen über das Schottische Bekenntnis von 1560 gehalten an der Universität Aberdeen im Frühjahr 1937 und 1938* (Zürich 1938). Deze voordrachten betroffen de Gifford lectures. Zie: . Zie E.A. de Boer, Paradox en perpicuitas. De confrontatie van K. Schilder met de theologie van K. Barth in de leer van de openbaring. Een hoofdstuk uit de geschiedenis van de dogmatiek van 1926 t/m 1934. Doctoraalscriptie Theologische Hogeschool, Kampen (Broederweg) 1982.

¹⁹ *De Reformatie*, 20 januari 1939.

niet het geval; zelfs in bidstonden denken velen eerst en meest aan de *preek*, als voornaamste programpunt. Maar de oudejaarsavond is ook voor hun besef toch wel een avond van *gebed* hij uitstek; en een dominee, die doorgaans meer een meditatie dan wel een eigenlijke preek brengt, krijgt op dézen avond het gemakkelijkst absolutie voor dit misdrijf, zelfs van de meest overtuigde tegenstanders er van. Hetgeen dan weer bij hèn het zwakke punt blootlegt.

Hier aan boord evenwel ontbreekt zèlfs deze zeer magere meditatiespijze. Terwille van een Sylvester-dansavond is de film, die den vorigen dag des avonds aan de passagiers was vertoond, ditmaal naar den middag verplaatst (alle drie klassen krijgen hun film). Wel zal er morgen een kerkdienst zijn; maar dat is niet zoozeer vanwege den nieuwjaarsdag, als wel vanwege de behoefte aan een Zondagsvulling voor wie ze óók in het stichtelijke protestantsche genre zoekt. Voorts is er in den grooten salon een altaar aanwezig voor misbediening (maar de mis ging niet door, toen ik eens ging zien, wegens gebrek aan belangstelling). Ook is er een altaar ter beschikking gesteld voor anglicaansche priesters, als die er zijn en zag ik ook een joodschen dienst aangekondigd. Ik heb niet den moed gehad, daar eens te neuzen. Het aantal der bezoekers zou me anders wel geïnteresseerd hebben, nu we zoo heel veel Joden aan boord hebben. Men ziet op onderscheiden tafels 'koshere' menu's, *gedrukt*, in duitschen tekst, in plaats van de gewone, die engelsch zijn; en, onder ons gezegd, ik heb vanavond jaloersche blikken naar de tafel naast me geworpen. De kosjere maaltijd, die daar geserveerd werd, frankfurter worstjes met zuurkool, is 'tóch nog beter'. Een blik op het gedrukte menu, steelsgewijs, om niemand van deze verdrukten en verjaagden te kwetsen, deed me zien, dat de hebreuwsche letters כשר, die doorgaans op dergelijke menu's prijken, en die men ook wel kent van de vensterramen van winkels met joodsche klanten, hier ontbraken. Onze anders goed geoutilleerde scheepsdrukkerij, die ons zelfs trouw een dagblad bezorgt, 'The Ocean Express', met scheeps- en wereldnieuws, schijnt dus niet over hebreuwsche lettertypen te beschikken: er stond gewoon: *kosher*. Een bewijs misschien, dat het contingent Joden onder de passagiers in den regel kleiner is dan in de tegenwoordige omstandigheden. Ditmaal vermoedt men dadelijk den invloed van Hitler,²⁰ en zijn nazi's. Uit tafelgesprekken krijgt men al spoedig dienaangaande volkomen zékerheid. Eén der passagiers vertelde me, dat hij 98 % van zijn bezittingen kwijt was... Wat een rust overigens, op dezen amerikaanschen bodem vrij uit te mogen spreken.

Ze schamen zich overigens hun afkomst niet, deze kinderen Abrahams. Op dezelfde tafel waar ik het zoeven over had, stond vanmorgen een bus, zoo van den omvang van Verkade's biscuitbussen. Het etiket, dat naar mijn kant toegekeerd was, bevatte niets dan groote hebreuwsche letters.

Ze schamen zich niet, deze zonen Abrahams. En ze vallen op, niet zoozeer door hun uiterlijk als wel door hun ongecamoufleerde gewoonten. En meer dan ééns door de waardigheid, waarmee ze hun lot van emigranten dragen. Ik heb dezer dagen vaak gedacht aan de nederlandsche landverhuizers uit de dagen van het zich weer vrijmakende gereformeerde leven.²¹

Deze Joden zijn verjaagd door een antichristelijke kliek. Zij hebben, gelukkig, wel begrepen, dat het geen 'christenen' waren, die hen bestalen en verjoegen. Maar waar is overigens op dezen oudejaarsavond op dit schip nu eigenlijk de openbaring van het christelijk geloof? Er zijn er onder deze Joden ettelijken, die in Amerika een ander

²⁰ A. Hitler (1889-1945), rijkskanselier van Duitsland die een rigoureuus antisemitisch beleid voerde, waaraan joden onder meer trachtten te ontkomen door het land te ontvluchten.

²¹ Schilde doelde op de afgescheiden predikant A.C. van Raalte (1811-1876) - en de groep afgescheidenen in zijn spoor - die in 1846 emigreerde naar Michigan.

vaderland zoeken, een beter, helaas, dan op onderscheiden punten dat andere gebleken is te zijn, waarvan zij uitgegaan zijn. Maar waar openbaart zich het christendom op dezen geweldigen stoomer? Kerstklokken van rood papier in de eetzaal, nu ja. Voorts twee tijdschriften: een roomsch orgaan, 'Columbia', een maandschrift van de 'Knights of Columbus',²² dat zich, vast en zeker ten onrechte, aankondigt als 'the largest Catholic Magazine in the World' (24 pagina's); en verder, ik zou haast zeggen: *natúúrlijk*, enkele organen der lieden van de Christian Science. Verder is er niets te beluisteren van de stem van het christelijk geloof. Oudejaarsavond aan boord...

Nu heb ik eigenlijk nog niets verteld van den oudejaarsavond zelf.

Ja, dàt is het 'm juist. Wie niet 'zich zelve sticht', die krijgt vanavond heusch geen bijstand van anderen. Verkiezing, en verbond, en kerk, en geloof, en wedergeboorte, dat zijn per slot van rekening altijd maar weer *geloofs*-inhouden. Anders niet.

En dat God de *Vader* is, de almachtige Schepper van hemel en van aarde, dat is niet een soort van

'natuurlijke theologie' tegenover de rest der 12 artikelen,²³ die dan tot de 'bovennatuurlijke' of 'geopenbaarde' zou te rekenen zijn, zooals tegenwoordig sommigen heusch nog willen beweren. Och neen, van de twaalf artikelen is *elk* artikel een geloofsstuk, inhoud van *openbaring*. Het eerste, van de schepping, en ook het laatste, van de voleinding dezer wereld. Het is alles *geloofs*inhoud, geopenbaard van boven. En *dááaraan* klemt zich vast wie op oudejaarsavond zich zelf op nieuw bekent: zoo ik niet had geloofd, dat in dit leven... zoo ik niet, zóó ik niet...²⁴

Nieuwjaarsmorgen aan boord.

Ook vannacht is de klok een uur teruggezet; en dat zal nog een poos zoo doorgaan. Want we varen van

Oost naar West. Toen dus om 11 uur de Zondagmorgengodsdienst oefening begon, had ieder volop den tijd gehad om uit te slapen. Niettemin waren we niet meer dan zeventien man sterk, beneden nog enkele leden van de bemanning (twee, van wie er één de boekjes had rond te deelen), mitsgaders orgelist, pianist en een paar violisten. De dienst werd geleid door twee elkaar afwisselende hooge personages der bemanning; ze behooren bij de zeventien. Driemaal is er gezongen (aan het slot een hymne, die een gebed was om bewaring van het vaderland, op de wijze van het engelse volkslied), voorts is er gebeden, gelezen over Christus' besnijdenis, en Abraham's geloof, en over het verband tusschen de hem gegeven belofte en de besnijdenis, Rom. 4.

Behalve die dame, die een fauteuil in de eerste rij had ingenomen, en dus niet zoo dadelijk van anderen af kon zien of ze moest staan dan wel zitten, verdenk ik er wel meer van, dat ze van den inhoud van Rom. 4, het hoofdstuk, waaruit voorgelezen werd, niet veel begrepen hebben. Alles bijeen duurde de dienst, muziek inclus, een half uur. Er was niets wekelijks-sentimenteels in, maar ook niets profetisch. 't Was zákelijk. 't Was ook beschaafd. Maar met bekeering had het niets te doen. Hoogstens met de kerstening van een volk, welks kerkregeering lang geleden de teksten bijeengelegd had.

Zeventien man. En de boot is stampvol.²⁵

²² De Knights of Columbus is een rooms-katholieke lekenorganisatie die in 1882 in de Verenigde Staten werd gesticht door Michael J. MacGivney. Het doel was rooms-katholieke mannen van het lidmaatschap van niet-christelijke organisaties zoals de vrijmetselarij te weerhouden, hen rond het rooms-katholieke geloof te verenigen en gezinnen van overleden leden bij te staan. Vanaf 1893 verscheen het maandblad van de Knights of Columbus, *The Columbiad*, sinds 1921 herdoopt als *Columbia*. In Schilders dagen was het een maandblad met een hoge oplage.

²³ De apostolische geloofsbelijdenis.

²⁴ Citaat uit Psalm 27 vers 7, uit de berijming van 1773.

²⁵ Het schip telde meer dan 1100 passagiers, zie noot 7.

Herinneringen aan de 'Titanic'

Op de reclame-biljetten der United-States-Lines leest men nog al eens, dat de 'Washington' en haar zusterschip de 'Manhattan', 'the largest, fastest and finest American liners in trans-Atlantic service' zijn, die ooit werden gebouwd. Vijf jaar geleden is het schip voltooid, en het is in één woord een genot er van gebruik te mogen maken. En als men zich dit realiseert, en men is gereformeerd geboren en getogen, dan denkt men onwillekeurig terug aan de dagen van den ondergang van de 'Titanic', óók zoo'n reuzenschip, dat op een ijsberg gestooten is. Wie onder de ouderen herinnert zich niet wat er destijds in Nederland óók onder het gereformeerde volk over dat ongeval te doen geweest is! Van (destijds) gereformeerde zijde was de toenmalige Kamper dominee G. Wisse²⁶ op het appèl: een preek, in druk,²⁷ 'tijdwoord' denk ik, over 'de Titanic en de Ark'. De dagen van Noach, de zondvloed, eten, drinken, trouwen, dansen, geen profetie, en dan de ondergang. Gods vinger in de historie! Wat er van de zijde van de Kersten-groep²⁸ destijds verschenen is, om van wat alleen maar gespròken werd, nu maar te zwijgen, kan misschien de uitgever Van Tol²⁹ in Zuid-Beijerland nog wel opdiepen.

Ik vermoed, dat dergelijke oratorische oorlogswinst, behaald uit een guerilla, die van homiletenzijde God verklaard wordt de menselijke cultuur verklaard te hebben, in den laatsten tijd onder ons niet meer die goede pers zou hebben, die ze in de dagen van de 'Titanic' nog mocht genieten. En ik vermoed ook, dat de oorzaken van dit veranderde aspect verblijdend zijn, in plaats van verontrustend. Wie gaf ons het recht, onze huivering, als ware ze van profetische aangeboren helderziendheid, te canoniseeren? Of naar een vinger Gods te wijzen, dien we in den mist waanden ontdekt te hebben, en dien ons ressentiment van cultureel-achteraankomers tegen de zorgeloozen, de dansers èn ook groote-schepen-bouwers in één nivellerend gebaar meenden te mogen laten dreigen? En dat, terwijl openbare zonden tegen de *wet Gods*, die niet in den nevel, doch in leesbaar schrift ons zelf vermaande, soms publiek door ons geschonden werd? Och, ja, we hebben dat allemaal destijds wel gemeend; en van de eenvoudigen, daar onder den preekstoel, zeg ik heelemaal geen kwaad. Maar die lieden in den profetenmantel, die toch wel iets af konden weten van het dogmatisch zwaar rubriceerbare mysterie van den 'vinger Gods', en die wel wisten, dat zij zelf óók wàt graag met een schip vergelijkbaar met de 'Titanic' zouden overgestoken zijn, en die wel degelijk tusschen cultuur en misbruik van cultureele scheppingen wisten te onderscheiden, *die* hebben toch wel wat meer te verantwoorden gehad. Een vertraagde cultuurpas is heel wat anders dan een schrede op het smalle pad. En een vertraagde wereldsche film wordt nog geen christelijke. Beter dan parallelen tusschen 'Titanic' en ark te trekken, is het, naar Hem te luisteren, die eens gezegd heeft: indien *gij* u niet bekeert, zult gij desgelijks vergaan.³⁰ Dat was óók gezegd tegen lieden, die postume horoscopen trokken, en aan den man brachten, voorzien van het handelsmerk: 'de vinger Gods'.

Vóór de aankomst.

²⁶ G. Wisse (1873-1957), gereformeerd predikant, vanaf 1921 christelijk-gereformeerd predikant en vanaf 1928-1936 hoogleraar aan de Theologische School te Apeldoorn.

²⁷ G. Wisse, *De 'Titanic' en de ark. Leerrede uitgesproken op zondagmorgen 21 april 1912, in de Burgwalkerk te Kampen* (Kampen 1912).

²⁸ G.H. Kersten (1882-1948) was predikant en stichtte zowel de Gereformeerde Gemeenten (1907) als de Staatkundig Gereformeerde Partij (1918).

²⁹ Jan Pieter van den Tol (1900-1982) begon in 1921 een boekhandel en uitgeverij in Nieuw-Beijerland. In 1943 verhuisde het bedrijf naar Dordrecht, waar het tot 2005 bestond.

³⁰ Lukas 13:5.

Aanhoudende tegenwind heeft de aankomst ruim één dag verlaat. Niet op 5, doch op 6 Jan. hopen we aan te komen, in den avond. De reis was mooi; en misschien heb ik op deze amerikaansche boot meer duitsch dan engelsch hooren spreken. Januari 1939.

III³¹

Eerste ervaringen.

Terwijl ik deze regelen schrijf, zit ik in een draaibaren fauteuil, zóó gemakkelijk, dat de Hudson-rivier

wel zeer boeien moet, zal ik niet in slaap vallen in den trein, die fauteuil en al trekt van New-York naar Buffalo.³² Men heeft mij al verzekerd, dat de Hudson mooier is dan de Rijn; en ik begin óók deze waardebepaling te rekenen onder de vele bewijzen vóór de stelling, dat de Europeanen opsnijden, als ze zeggen, dat de Amerikanen het doen. Opsnijden? Wel, het gaat hier allemaal zoo heel natuurlijk en gewoon, dat ik zoo langzamerhand de legende van den 'amerikaanschen bluf' voor een uiting van europeesch ressentiment ga houden. Geen mensch heeft mij zelfs maar plagenderwijze gevraagd naar de mogelijkheden in *Néderland*, toen wij met zijn drieën, mijn gastheer, een baptisten dominee, met verscheiden wetenschappelijke graden, en ik, een kantoorgebouw van een spoorwegmaatschappij binnenliepen, den dominee even lieten verklaren, dat ik theoloog was, en daarna binnen enkele minuten weer konden vertrekken, nadat ondergeteekende, wjl behorende tot den geestelijken stand, papieren gekregen had, die hem het recht gaven op een reductie van 50 % (als ik me niet vergis) gedurende de reis van de Oost- naar de Westkust van Amerika. (Californië wordt n.l. óók bezocht tot mijn groote vreugde.) Vandaag leg ik een afstand af (New-York-Niagara-watervallen, over Buffalo), dien ik niet durf schatten in Europeesche maten; ik vermoed, dat het ongeveer Rotterdam-Würzburg³³ of iets dergelijks is (gelet op den tijd en het àl maar dóórtrekken zonder douaneformaliteiten). Maar het kost mij minder dan een reis van Kampen over Urk naar één der stations van de Zuid-Hollandsche tram. Ik behoor vandaag eenvoudig tot den clerus; en ik behoefde, om de reductie te krijgen, niet eens te antwoorden op de vraag, of ik hoogleeraar was aan een *kerkelijke*, dan wel aan een niet-kerkelijke hoogeschool, zonder dan wel met promotierecht...³⁴

't Is vandaag mijn eerste grootere treinreis. Op mijn knie heb ik zoo'n kleiner krantje van 40 bladzijden, één van de vele dag-edities, voor den prijs van 3 cent. Dat is de onderlaag voor dezen 'Reformatie'-brief. Onder ons gezegd en gezwegen: behalve één brief naar Kampen is dit de eerste copie, die ik in staat ben te schrijven, nadat ik voet aan wal zette. Al dien daartusschenliggenden tijd ben ik zóó druk bezet geweest, dat ik *zèlfs* de 'Reformatie'-copie van dag tot dag moest uitstellen.

Het is, zal ik eerlijk opbiechten, een uitstel zonder pijn geweest. Want ik heb tot nu toe veel beleefd, en alleen maar goeds, alleen maar goeds. De ontvangst is zóó hartelijk geweest als zich maar denken liet, en het program zóó bezet, als maar mogelijk was. En de variatie? Neen, die is niet anders dan mirakuleus. Tweemaal heeft K.S.³⁵ een vergadering bijgewoond, waar *getuigenissen* van persoonlijke redding door Christus' bloed werden ontvangen met hallelujah-, amen- en Praise-the-Lord-geroep; en 't was

³¹ *De Reformatie*, 3 februari 1939.

³² Buffalo, New York, vlak bij de Niagara Falls en ruim 500 km van New York; de tegenwoordige reistijd per trein is ongeveer 7 uur.

³³ Ongeveer 450 km.

³⁴ Toespeling op de tot dan toe vergeefse pogingen van Schilder en anderen om voor de Theologische Hogeschool te Kampen het promotierecht te verkrijgen.

³⁵ K.S. zijn de initialen van Schilder, waarmee hij zijn artikelen ondertekende en met welke letters hij in gereformeerde kring wel werd aangeduid.

niet eens een Buchman-conventie, noch een house-partij.³⁶ In beide samenkomsten waren goed-gereformeerde mensen, en is o.m. voor mijn reis gebeden. In ééne ervan kreeg ik een bijbel ten geschenke met al de namen der aanwezigen er in, ten deele met een bijbeltekst achter de handteekening. In de andere had de Baptisten-voorganger het zoo juist uitgekomen tweede deel van de engelsche vertaling van 'Christus-in-Zijn-Lijden'³⁷ bij zich, en sprak over dat boek tot de aanwezigen. Kom eens in Nederland tot zóó'n combinatie! Of tot de andere, krachtens welke in een *kersteniaansche* gemeente officieel van den kansel de leden zijn opgewekt om 's middags te gaan luisteren naar de preek van K.S.! Ik denk, dat de 'Banier'³⁸-schrijver, die nog pas op 'grond' van wat 'De Heraut'³⁹ vlak vóór mijn vertrek, tegenover mij gepraesteerd had, constateerde, dat ik ongereformeerder dan de zwartste (lichtste) Remonstrant was, er kippevel van krijgen zou. En 't is toch heusch gebeurd. Even reëel, als 't feit, dat ik vannacht heb geslapen in het huis, waar ook prof. Haitjema⁴⁰ heeft gelogeed, of dat mijn voorlaatste preek in een plaatselijk blad van ik weet niet hoeveel pagina's werd aangekondigd met 'Telegraaf'-kopletters plus portret, vlak naast dat van twee danseresjes, of dat ik een negerdominee de hand heb staan schudden zóó hartelijk, alsof we samen naar de synode van Sneek⁴¹ mochten.

Ja, men valt van het ééne feest in het andere, als men van Nederland naar hier onder de broeders komt en democratisch bevonden wordt. De eerste, die mij de hand drukte bij het verlaten van de boot, was ds van Halsema,⁴² dien we in zijn geestigheid en spontane vriendelijkheid reeds leerden kennen als redacteur van 'De Wachter',⁴³ welk orgaan - wat 'De Heraut' scheen ontgaan te zijn⁴⁴ - evenzeer als 'The Banner'⁴⁵ - blad der Chr. Ref. Church⁴⁶ hier is. De tweede theoloog was ds Hiemenga,⁴⁷ een man, dien je zóó maar op den presidentsstoel der Sneeker synode zou wenschen, zóó nuchter, zóó eerlijk, zóó vroolijk-ernstig en op z'n qui-vive naar alle kanten. En voorts waren er natuurlijk de leden van het comité,⁴⁸ dat de tournée voor het Oosten geregeld had, deels met dame. Ik heb nog voor allemaal mijn hoed afgenomen, figuurlijk èn letterlijk. Maar dat was een bewijs van mijn nog-maar-groen-zijn. Na enkele dagen weet ik al, dat wie letterlijk zijn hoed afneemt voor een *màn*, een vreemde snaak gevonden wordt. Gelukkig mag ik wèl in figuurlijken zin mijn hoed afnemen óók voor heeren, oftewel 'boys'. En dat hoop ik te blijven doen. Want ik heb in korten tijd reeds zeer veel goeds mogen zien en ontvangen, dank zij de groote hartelijkheid en de perfecte organisatie.

³⁶ Franklin Buchman (1878-1961) organiseerde, aanvankelijk vanuit Oxford, lunchbijekomsten, 'house parties' genoemd, die soms wel 6000 mensen trokken en de basis legden van de Oxford Movement. Hieruit kwamen zowel de Morele Herbewapening als de Alcoholics Anonymous voort.

³⁷ Schilders trilogie *Christus in zijn lijden* (Kampen 1930) was in het Engelse vertaald door Henry Zylstra (1909-1956) en verscheen bij de uitgeverij van Schilders vriend William B. Eerdmans: *Christ in His Suffering* (Grand Rapids 1938), *Christ on Trial* (Grand Rapids 1939) en *Christ Crucified* (Grand Rapids 1940).

³⁸ *De Banier*. Officieel orgaan van de Staatkundig Gereformeerde Partij. De door Schilder bedoeld auteur was Kersten, zie noot 28.

³⁹ *De Heraut voor de Gereformeerde Kerken van Nederland*, tot 1920 door Abraham Kuiper geredigeerd weekblad, en sindsdien door zijn zoon H.H. Kuiper.

⁴⁰ Th.L. Haitjema (1888-1972), kerkelijk hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Groningen. Hij maakte in 1937 een reis naar de Verenigde Staten.

⁴¹ De generale synode van de Gereformeerde Kerken die in de zomer van 1939 te Sneek zou worden geopend.

⁴² E.F.J. van Halsema (1890-1964), predikant van Northside Christian Reformed Church, Passaic, New Jersey, redacteur van *De Wachter*.

⁴³ Nederlandstalig weekblad van de Christian Reformed Church; in Nederland wel aangeduid als *De (Amerikaanse) Wachter*, ter onderscheiding van *De Wachter*. *Weekblad tot steun van de Theologische School van de Gereformeerde Kerken*.

⁴⁴ *De Heraut* baseerde zijn mening over Schilders Amerikaanse reis alleen op *The Banner*.

⁴⁵ Engelstalig weekblad van de Christian Reformed Church.

⁴⁶ De Christian Reformed Church is een oorspronkelijk Nederlandstalige kerk, ontstaan in 1857 in Michigan door een afsplitsing van de Reformed Church in America.

⁴⁷ J.J. Hiemenga (1877-1974), predikant van Third Christian Reformed Church, Paterson, New Jersey.

⁴⁸ Tot dit comité behoorde onder anderen de uitgever W.B. Eerdmans.

Hoe prachtig was des avonds uit mijn slaapkamer het gezicht op de lichten van New-York! In deze reuzenstad zelf is geen gemeente van 'ons',⁴⁹ al is er wel één in Hoboken, vlak bij, die het mooie Hollandsche Zeemanshuis⁵⁰ verzorgt, en waar ik reeds preekte. Ik mocht dus logeeren bij den heer en mevrouw Van Genderen⁵¹ te Clifton, dichtbij New-York. Binnen de vijf minuten leek daar alles op een avondbezoekje in Nederland; er waren dan ook twee Maassluische 'jongens', en ze wisten van alles en nog wat van Nederland, al waren ze ook al van enigszins gevorderden leeftijd. Trouwens, toen ik in Paterson naar de kerk gebracht werd om te preeken, las ik op ettelijke winkelramen nederlandsche namen. En verleden week zaten we met zijn drieën als 'Kamper jongens' in 't hartje van New-York: de heeren Valk,⁵² Schoemakers,⁵³ en ik.

Intusschen, en dat is ditmaal het *énig*e verdrietige zinnetje, dat ik neerschrijf, men late door al die nederlandsche namen zich niet van de wijs brengen. Er is geen twijfel meer aan: de nederlandsche taal is hier aan het uitsterven. De volle kerken, die ik hier in het Oosten bij lezing of preek mocht zien, mogen bewijzen, dat er nog veel nederlandsch verstaan wordt, gespróken wordt het steeds minder, en gelezen ook. Over tien jaar zou ik die kerken niet meer vol krijgen, al ware ik inmiddels ook tien jaar jonger geworden. De jeugd begint in het stadium te komen, waarin geen nederlandsche preek meer gevolgd kan worden. Dat op den duur de band aan Nederland zal verslappen, met name voor wat het theologische contact betreft, acht ik zeker. En natuurlijk spijt me dat. Want we kunnen van elkaar nog zooveel leeren.

Ik zeg met nadruk: *van elkaar*. En dat beteekent dus allereerst, dat ook wij, Nederlanders, hier heel veel kunnen 'opsteken'. Ik zal maar niet Zijne Excellentie den Minister van Financiën probeeren te vermurwen met de herinnering aan de hier in Amerika geldende bepaling, dat bij aangifte voor belasting mogen worden afgetrokken de bedragen, die men contribueert voor kerk, christelijke school, Stichtingen van barmhartigheid, Evangelisatie, kortom voor onderscheiden corporaties, die men steunt, en die zelf geen winst maken. Want primo zou zoo'n poging toch niet helpen, en secundo zou ze ook dwaas zijn, wijl de vergelijking onzuiver is.⁵⁴ Maar wél wil ik mijn broeders en zusters vertellen, dat ik verwonderd heb gestaan over de grootte der bijdragen, die *per gezin* in het Oosten onder gereformeerden jaarlijks worden opgebracht voor het kerkelijke leven; alsmede over de offers, die voor christelijk onderwijs, verstoken van staatssubsidie, worden gebracht, gelijk ook voor den barmhartigheidsdienst. Eén christelijk sanatorium, *alléén* op particulieren steun aangewezen, mocht ik reeds bezoeken; en 't mocht er wézen. En wát voor goeds heb ik al niet meer gezien! Eén bijeenkomst, belegd voor de *vrouwen*, die in het Zendingswerk steun verleen en waar o.a. dr H. Beets,⁵⁵ dien ik inmiddels reeds enkele malen ontmoeten mocht, sprak; een bijeenkomst midden in de week, en in den winter, en waarbij toch de kerk *driemaal op één dag* vol liep. Een dienst des Woords, in de kerk van ds van Halsema, waarbij voor iederen bezoeker niet alleen maar een liederenboek met liturgie etc. voor het grijpen lag, doch ook een bijbeluitgave, waarin onderscheiden teksten beter vertaald waren dan in de gangbare bijbeluitgaven. Ten bewijze diene, dat de mooie preek, die ds van Halsema hield in den engelschen

⁴⁹ Schilder doelde op de Christian Reformed Church, zusterkerk van de Gereformeerde Kerken.

⁵⁰ Het Hollandsch Zeemanshuis bevond zich sinds 1922 op 322 River Street te Hoboken, New Jersey en kwam tot stand met geld uit Amerikaanse gereformeerde kringen.

⁵¹ C.P. van Genderen, zakenman.

⁵² Niet getraceerd.

⁵³ J.H. Schoemakers.

⁵⁴ De mogelijkheid kerkelijke of charitatieve giften af te trekken van de voor de inkomstenbelasting werd in Nederland ingevoerd in 1952.

⁵⁵ H. Beets (1869-1947), predikant en zendingsdirector in de Christian Reformed Church, en redacteur van het maandblad *De Heidenwereld/Missionary Monthly*.

dienst, over Hebr. 4:1, 2, zich baseeren kon op deze bijbelvertaling, die in de laatste woorden afwijkt van onze Statenvertaling, doch klopt met de overzetting van prof. Grosheide⁵⁶ in de Korte Verklaring⁵⁷ (Kampen, J.H. Kok). Andere kerken, ook vlak in de buurt, gebruikten nog de oude vertaling; de ééne classis volgt een anderen regel dan de andere. Maar dat het zoo kàn, zonder een storm te ontketenen, zegt veel. In geen enkele kerk heb ik tweemaal voor één doel zien collecteeren.

En het offeren geschiedt systematisch. Velen leggen hun enveloppe (met de geregelde bijdrage) op de ópen schaal, die ik overal gebruikt zag. En als dan de huisvader geofferd heeft, naar zijn consciëntie, is 't ook heel gewoon, dat de anderen de schaal laten voorbijgaan: systeem, systeem! Een leuk gezicht overigens, zoo'n open schaal, als die, gevuld zijnde, door de van hier en ginds uit het gebouw opgedoken collectanten wordt neergezet vóór het platform, waarop de kathedr van den dominee en de drie stoelen voor hem en eventueele mede-sprekers staan. Geen enkelen keer heb ik ook maar één koper stukje tusschen den overvloed van wit ontdekt. Hoe is 't bij ons, diakenen en collectanten van 't oude vaderland? En wat dunkt u van de amerikaansche hoteliers, en regeerings- en andere autoriteiten, die aan een prachtige organisatie (de 'Gideons'⁵⁸) verlof geven, bijbels te plaatsen, niet alleen in hotel-kamers, maar ook in vliegmachines? Eén van de vergaderingen der Gideons heb ik mogen bijwonen; en ik heb me verwonderd over de kracht, die de liefde van Christus hier wist te ontwikkelen. Komt bij ons iemand een afstand als van Chicago naar de omgeving van New-York (ettelijke malen van Dollard tot Schelde) afleggen, teneinde een groep van werkers te bemoedigen om het werk der bijbelverspreiding voort te zetten binnen het kader eener vereeniging, die alleen van offers leeft, welker leden hun reiskosten voor collectereizen zelf betalen, die millioenen bijbels plaatst in hotels, vliegmachines e.d. ? Ik heb in deze luttele dagen, in het Oosten onder de gereformeerden doorgebracht, vaak bevonden, dat te roemen ons, nederlandschen gereformeerden, niet oirbaar is. *Wij kunnen hier veel leren.*

Aan den anderen kant is er hier ook groote bereidheid om van Nederland te blijven leeren, en met broeders uit het moederland te spreken. Ik heb in deze enkele dagen niet alleen in 't openbaar, doch ook binnenskamers mogen spreken; de eerste maal bij een lunch, aangeboden door de predikanten hier uit het Oosten, de tweede maal voor een kring van gemeenteleden ten huize van de familie Van Genderen, de derde maal voor een groote groep van predikanten en enkele andere belangstellenden (onder wie een medicus-theoloog, die bij de bespreking alles afwist van theorieën inzake het 'Algemeene getuigenis des H. Geestes', het testimonium Spiritus Sancti generale). Al die drie keeren trof mij de belangstelling voor de nederlandsche theologie, met name voor de gemeene gratie, waaraan, op verzoek natuurlijk, niet van den gast, doch van de gastheeren, de laatste avond geheel apart gewijd was. Wat hebben we vlot en prettig kunnen praten! Geheel overeenkomstig den wensch der synode van Kalamazoo⁵⁹ bleek men bereid, nog verder te studeeren over de gemeene gratie (waarover, gelijk de synode terecht opmerkte, onder de gereformeerden nog geen algemeen gevoelen heerschte). En gaarne wilde men daarover ook eens vrij uit met een broeder uit Nederland spreken. En nu moet ik maar eindigen. Vanavond hoop ik de Niagara-watervallen te bezien, al ligt er ook overal dik sneeuw. Ze zijn verlicht, ook in den winter. Morgenavond hoop ik te

⁵⁶ F.W. Grosheide (1881-1972), hoogleraar theologie aan de Vrije Universiteit.

⁵⁷ F.W. Grosheide, *De brief aan de Hebreëen opnieuw uit den grondtekst vertaald en verklaard*. Serie korte verklaring (Kampen 1922).

⁵⁸ In 1899 door zakenmannen in Wisconsin opgezette organisatie om een bijbel beschikbaar te stellen in alle hotels en motels van de Verenigde Staten.

⁵⁹ Locatie van de synode van de Christian Reformed Church in 1924, die zich over de gemene gratie uitsprak.

spreken in Cleveland. En vandaar gaat de reis naar het 'Jeruzalem' der broeders hier: Grand Rapids. Daar valt, naar ik vernam, een drukbezet program af te werken... Intusschen allen in Nederland hartelijk gegroet.

IV⁶⁰

Over 'Jeruzalem' en omgeving.

Zooeven ben ik de Mississippi-rivier gepasseerd. Als kind had ik voor dien naam altijd een onbestemden eerbied. En nu ik in het vóór-Mississippi-gedeelte van de route Chicago-Newton⁶¹ (want ik ben op weg naar Pella, de Scholte-stad,⁶² alwaar ik morgen driemaal hoop te preeken), enkele brieven heb afgedaan, kan ik *eindelijk* weer eens wat gaan schrijven voor 'De Reformatie'. 't Is al weer heel lang geleden, dat ik 't deed; en de laatste copie is me reeds gedrukt onder de oogen gekomen; want tot mijn eigen verrassing kan ik ons blad hier geregeld lezen, waarheen ik ook reis, zonder dat 't me van Goes⁶³ wordt toegezonden. Schrijven was evenwel eerder me niet mogelijk. 't Is hãrd werken geweest, maar ook mooi werken.

Dat ik in Grand Rapids aangekomen was, begrepen de lezers reeds.⁶⁴ Daar is de Theol. Hoogeschool van onze zusterkerk.⁶⁵ Mijn hart klopte dus van puur broederbloed. Hoe zou 't zijn? Zou ik er op mijn gemak zijn? Na de van uit Nederland geoefende invloeden van verdachtmaking.⁶⁶

Op die vraag *zou* ik anders dan vroolijk moeten antwoorden, *wanneer* ik tegen den zesden hoogleeraar te Kampen of tegen 't promotierecht van Kampen was. Voor wie tegen die beide is, moet Grand Rapids wel een oord zijn om spoedig te verlaten. Stel u voor: ze hebben daar zoo maar zes volledige theologische professoren! En dat aan een school, die uitgaat van een veel kleinere kerkengroep, dan de nederlandsche Geref. Kerken zijn!⁶⁷ Een school, die thans een aantal studenten heeft, dat, zèlfs als ik de dominees-studenten (!!! O schrik van menigen nederlander) meereken, veel geringer is dan het aantal der te Kampen ingeschrevenen. De broeders, die nu al vast den zesden hoogleeraar te Kampen tegenwerken (ik had er pas op gerekend tegen synodetijd,⁶⁸ maar helaas, ik las prof. Greijdanus'⁶⁹ opmerkingen contra prof. Grosheide's ijvering dienaangaande⁷⁰) zouden hier zich dus wel wat ongemakkelijk voelen. Ondergeteekende evenwel niet. Integendeel, ik heb respect voor een betrekkelijk kleine kerkengroep, die haar eigen school goed en ruim en onbenepen verzorgt, en geen last van tegenwerking heeft. En dan dat promotierecht! We hebben 't vaak vernomen, dat een opleidingsschool, die van de *kerken* uitgaat, niet meer doceeren of in geen vak meer examineeren mag, dan net precies voor de *kèrkelijke* bediening noodig is; ze moet strikt blijven staan bij wat iemand noodig heeft, om predikant te worden. Mondjesmaat. Maar wie zóó redeneert, die zou al wederom hier in Grand Rapids zich zwaarlijk begeven. Stel u nògmaals voor: de faculteit (aldus heet het college van theologische hoogleraren hier

⁶⁰ *DeReformatie*, 17 maart 1939.

⁶¹ Newton is niet getraceerd.

⁶² H.P. Scholte (1805-1868), afgescheiden predikante die in 1847 met een aantal geestverwanten emigreerde naar Pella, Iowa.

⁶³ In Goes was de uitgever van *De Reformatie*, Oosterbaan & Le Cointre, gevestigd.

⁶⁴ Greijdanus had reeds Amerikaanse persreacties doorgegeven naar aanleiding van Schilders' bezoek aan Grand Rapids in *De Reformatie*, 10 maart 1939.

⁶⁵ Het huidige Calvin Theological Seminary.

⁶⁶ Zie noot 4.

⁶⁷ De Christian Reformed Church telde in 1939 ongeveer 120.000 leden en de Gereformeerde Kerken ongeveer 640.000.

⁶⁸ De synode van Sneek vergaderde vanaf 25 augustus 1939.

⁶⁹ S. Greijdanus (1871-1948), hoogleeraar aan de Theologisch Hogeschool te Kampen.

⁷⁰ Zie: *De Reformatie*, 6 januari 1939.

zóó maar), verleent niet minder dan *twee* wetenschappelijke graden, die men *niet* noodig heeft, om predikant te kunnen worden. Wat is dat nu, o gij nederlandsche broeders, zusters, wat is dat nu: afval of ontwikkeling? Wie vóór: 'afval' stemt, moet voorloopig maar niet naar Grand Rapids toe; misschien is zelfs prof. Hepp⁷¹ dat met me eens. Maar wie met mij stemt vóór: 'ontwikkeling', die kan hier in Grand Rapids onbekommerd ademen. Hetgeen ik dan ook dankbaar gedaan heb. Ik hoop nu maar, dat prof. dr V. Hepp alsmede prof. dr H.H. Kuyper,⁷² die de punten, waarin ik van hèn verschil, nog al van beteekenis bleken te achten, óók voor de broeders van Grand Rapids, zoo langzamerhand de punten van verschil tusschen henzelf en 'de leiders der Chr. Ref. Church'⁷³ óók eens van beteekenis zullen blijken te achten voor de broeders en zusters in Nederland. Want één ding is zeker: de zware vonnissen, die in Nederland (als 't over Kampen ging) gevelde zijn over een practijk, als in Grand Rapids doodkalm gevolgd wordt, zijn tienmaal scherper, en honderdmaal taaier, dan de vonnissen, die ik in achter mijn rug geschreven brieven⁷³ heette gevelde te hebben over de meeningen van particuliere personen inzake de gemeene gratie (één er van heb ik al gelezen). O, o, nu draaft hij door, hoor ik iemand zeggen.

Maar deze iemand vergeet, dat bij de debatten over Kampen's promotierecht de Heere Christus zelf betrokken is geworden. Niet, dat sommige *menschen* het niet verkozen, maar dat de *Heere* het niet wilde, is aan ons verteld. Zoodat ik maar zeggen wil, dat 'De Heraut' en 'Credo'⁷⁴ thàn best eens kunnen gaan schrijven over de geschilpunten, die *zij* hebben met 'de leiders der amerikaansche kerk'. Verandering van spijs doet hun lezers eten. Misschien wordt tegen prof. Aalders⁷⁵ voorgenomen bezoek aan Amerika dan óók wel bezwaar ingebracht. Want het gaat natuurlijk alles recht en billijk en vooral: ópen toe!

Maar kom: de sneeuw ligt daar zoo mooi op de hellingen, als ik van mijn copie op zie, en ik moet maar niet den humor verliezen. Ik kan later nog wel eens een nabetrachting geven in deze richting.

Trouwens, wie weet? Misschien, dat de broeders straks wel stemmen vóór een ontwikkeling van Kampen à la Grand Rapids.⁷⁶ Prof. Hepp immers was in 1936 er zoo bang voor, dat men de Chr. Ref. Church van Amerika een slag in het gezicht zou geven vanwege de gemeene gratie⁷⁷ Vandaar - zullen we maar zeggen - 'vandaar' o.m. al dat vreemde rumoer destijds. Nu, op dit punt kan hij wel ietwat rustig gaan worden.

Want in een zeer prettige en vlotte bespreking-met-debat, die ik inzake de gemeene gratie met professoren en predikanten der Chr. Ref. Church mocht hebben in het gebouw der Theol. Hogeschool te Grand Rapids, heeft één der theologische professoren mij in volle vergadering gezegd, wat hij later, met verlof tot publicatie, ook op papier

⁷¹ V. Hepp (1879-1950), hoogleraar theologie aan de Vrije Universiteit.

⁷² H.H. Kuyper (1864-1945), hoogleraar theologie aan de Vrije Universiteit. Zie noot 4.

⁷³ Hepp schreef in verband met Schilders Amerikaanse reis brieven aan Amerikaanse relaties, waarin hij zijn zorg over Schilders komst uitte.

⁷⁴ *Credo. Progressief-gereformeerd weekblad*, in 1937 door Hepp opgericht.

⁷⁵ G.Ch. Aalders (1880-1961), hoogleraar theologie aan de Vrij Universiteit. Hij bezocht de Verenigde Staten in 1939 als afgevaardigde van de Gereformeerde Kerken.

⁷⁶ Het verzoek het promotierecht toe te kennen aan de Theologische Hogeschool te Kampen was sinds 1908 geregeld onderwerp van bespreking op generale synodes van de Gereformeerde Kerken. Op 1 juli 1943 besloot de synode opnieuw dit recht niet toe te kennen. *Acta 1943*, art. 111. De Kamper hoogleraren hadden de generale syndie vna 1936 verzocht om de benoeming van een zesde hoogleraar aan de hogeschool, met name voor de patristiek. De curatoren waren echter niet overtuigd van de noodzakelijkheid hiervan en dienden bij de synode geen voorstel ter zake in. Een van de bezwaren was de financiële belasting van de kerken. Om deze reden stichtte Schilder een fonds ter financiering van een zesde hoogleraarschap te Kampen.

⁷⁷ Op de generale synode van 1936 te Amsterdam stonden Hepp en anderen een onderzoek voor naar geschillen over onder andere de gemene gratie. Daarbij werd door H.H. Kuyper verwezen naar de gevolgen die onenigheid in de Christian Reformed Church op dit punt in 1924 had gehad. *De Reformatie*, 18 september 1936.

gezet heeft, dat de bekende drie punten⁷⁸ *heelemaal geen 'drie punten van de Algemeene genade'* zijn, en *géén dogmatische formulatie* als zoodanig, doch een wederleggende. Letterlijk lees ik in wat bedoelde hoogleeraar (prof. dr M.J. Wijngaarden⁷⁹) zoo vriendelijk was mij te schrijven: *'een dogmatische formuleering, als zoodanig, werd niet beoogd door de Synode van 1924. Cf. Acta,*⁸⁰ pagina 149'.⁸¹ Ik ben daar heel blij mee, en acht, in het licht van deze ophelderende mededeelingen (die ik later wel breder hoop weer te geven) het achterbaksche gewurm van nederlanders tegenover amerikanen tegen mij nòg dommer, en den vrede tusschen de amerikaansche broeders,⁸² dien ik zeer vurig hoop, des te meer bereikbaar. Maar dat doet thans niet ter zake. Ik denk maar weer aan prof. Hepp, die suikerzoet vroeg, of men niet bezorgd mocht zijn?⁸³ Zeker, zeker ik ben het ook, collega. Ik ben bezorgd over u. Ik ben bezorgd, dat, als de amerikaansche broeders eens nauwkeurig studie maken van al de zwaarwichtige betoogen, die in Nederland zijn aangevoerd tegen het Kamper doceren en examineeren bóven het minimum, dat de kerken van predikanten eischen, deze broeders zullen zeggen: ach, ach, dat zijn, om in de taal van prof. Hepp te spreken, allemaal slagen in ons aangezicht. En daar is prof. Hepp immers zoo heel bang voor? Zoo bezorgd?

Ergo: wie weet? Misschien helpt prof. Hepp, om Grand Rapids te gerieven, wel mee aan Kampen's uitbouw!

In dat geval zal hij, net als ik op het punt der gemeene gratie, alzoo zijnerzijds in zake het probleem van Gods wil betreffende graadverleening door een niet met vereenigings-, doch met kerkgeld bekostigde school, moeten verschillen van dr A. Kuyper.⁸⁴ Maar dat is niet zoo heel erg. Zoo langzamerhand weten we 't allemaal wel, dat óók prof. Hepp van dr A. Kuyper veelszins verschilt.

Intusschen, behalve den humor, dien ik tusschen Mississippi-rivier en Scholte's Pella niet verliezen wil, mogen we toch ook den waarheidszin niet verliezen. En daarom wil ik nog even terugzien op mijn eerste verblijf in Grand Rapids, mijn hartelijk medelijden uitdrukken voor 't geschrijf van prof. V. Hepp inzake mijn amerikaansche reis. Dat hij, achteraf, en in

⁷⁸ De uitspraken betreffende de gemene gratie van de synode van Kalamazoo. De drie punten luiden: 'A. Concerning the first point, with regard to the favorable disposition of God toward mankind in general, and not only to the elect, Synod declares that according to the

Scripture and the confessions it is determined that besides the saving grace of God, shown only to the elect unto eternal life, there is a certain kind of favor, or grace of God which He shows to His creatures in general. This is evidenced by the quoted Scripture passages and from the Canons of Dort II, 5 and III and IV, 8 and 9, which deals with the general offer of the Gospel; whereas the quoted declarations of Reformed writers from the golden age (literally hey-day) of Reformed theology, also give evidence that our Reformed fathers from of old have advocated these opinions (literally sentiments). (...)

B. With respect to the second point concerning the restraint of sin in the life of individuals and in society, Synod declares that according to Scripture and the Confessions there is such a restraint of sin. This is evident from the quoted Scripture passages and from the Belgic Confession Art. 13 and 36, where we are taught that God through the general operation of His Spirit, without renewing the heart, restrains sin in its unbridled expression through which remains possible, a societal relationship while from the quoted declarations of Reformed writers from the golden age of Reformed theology it is evident that our Reformed fathers from of old have advocated these opinions. (...)

C. Concerning the third point, in regard to the doing of so-called civil good by the unregenerate, Synod declares that according to Scripture and the confessions, the unregenerate, though unable to do any saving good (Canons of Dort III, IV, 3) are able to do civil good. This is evident from the quoted Scriptures, and from the Canons of Dort II and IV, 4 and the Belgic Confession Art. 36, where we are taught that God, without renewing the heart, exercises such influence on mankind that it is capable to carry out civil good; while from the declarations of Reformed writers from the golden age of Reformed theology it is evident that our fathers from of old advocated this [same] opinion.' *Acts*

of Synod 1924 of the Christian Reformed Church held from June 18 to July 8, 1924 at Kalamazoo, Mich., U.S.A. (n.d., n.p.), art. 132.

⁷⁹ M.J. Wijngaarden (1891-1978), hoogleraar aan het Calvin Theological Seminary van 1924 tot 1961.

⁸⁰ *Acta der synode van de Christelijke Gereformeerde Kerk, gehouden te Kalamazoo* (Grand Rapids 1924).

⁸¹ In het archief van Schilder bevindt zich geen brief van Wijngaarden.

⁸² Ten gevolge van de synodeuitspraak over gemene gratie in 1924 ontstond er een scheuring in de Christian Reformed Church, waarbij de Protestant Reformed Church ontstond.

⁸³ *Credo*, 20 januari 1939.

⁸⁴ A. Kuyper (1837-1920), antirevolutionair politicus en gereformeerd theoloog, hoogleraar aan de Vrije Universiteit. Hij was geen tegenstander van verlening van het promotierecht aan de Theologische Hogeschool te Kampen.

't openbaar, de beteekenis van 't bekende Banner-artikel⁸⁵ verkleinde tot 'bezorgd-zijn' is tot dáár aan toe; deze publicist heeft wel meer de gewoonte, een paar weken te wachten met het reageeren op dingen, die hem regardeeren; en na zooveel tijd wordt dan de betreffende zaak minder konkreet voorgesteld dan ze is. Schwamm d'rüber. Maar dat hij beweerde, dat de Banner-redacteur "n *fijnere neus*"⁸⁶ had dan dr H. Beets, een

fijnere neus, let wel, in het ontdekken van mijn twee maal zullen spreken in de kerk van ds Hoeksema⁸⁷ en dus van mijn bedoelingen met het gaan naar Amerika, dat gaat, ronduit gesproken, de perken te buiten. Dat spreken van een 'fijnere neus' suggereert, dat er iets achterbaksch gebeurd is, dat de redacteur van 'The Banner' eerder op 't spoor kwam dan dr Beets. Brrr! En dan moet men weten, dat niets door mij zelf op eigen gelegenheid geregeld is, dat alles over het comité gelopen is, dat de aanvraag voor de kerk van ds Hoeksema één der eerste was die onmiddellijk aanvaard is, lang vóór 'The Banner' schreef, dat dr Beets comité-lid is, dat het corresponderende lid van 't comité met

den Banner-redacteur en nièt met dr Beets in één stad aan één telefoonnet woont, en dat er niets geheims was. Althans, o prof. dr V. Hepp, aan déze zijde niet.

Wil ik u eens wat zeggen? Er is gevreesd, dat ondergeteekende, door te spreken over de gemeene gratie, zich niet behoorlijk zou gedragen tegen zijn gastheeren, de leiders der Chr. Geref. Kerk in Amerika. Nu, we zijn tot nu toe in vollen vrede van alle gastheeren gescheiden. Maar ik denk op 't oogenblik aan u zelf, prof. Hepp. U is heel lang de *gast* geweest van den heer W.B. Eerdmans,⁸⁸ te Grand Rapids; comitélid die eerst voor uw tournee, en thans voor de mijne, heel wat moeite zich getroost heeft. Welnu, ik vind, dat u zich vreemd gedraagt, niet alleen tegen uw vaderlandsche broeders, maar ook tegen dezen uwen amerikaanschen gastheer. Vreemd, door zóó maar publiek te schrijven, dat de Banner-redacteur een 'fijnere neus' had dan dr H. Beets in het ruiken van booze voornemens, uitgesponnen mede door uw *voormaligen gastheer*, aan wien u heel veel te danken hebt, evenals ondergeteekende. Ik zal u niet vragen, tegenover hem amende honorable te doen. Men kan ook bij u soms voor een christelijk verzoek om rectificatie niet terecht; ik weet het uit eigen ervaring,⁸⁹ en prof. Greijdanus heeft het nog kort geleden⁹⁰ duidelijk gezegd. Zeg nu maar, dat ik bitter ben, en wapper nog maar eens, zooals tegen ds v. Herksen,⁹¹ met het vaantje van een synodaal besluit inzake de polemiek.⁹² Het kan, en dat spijt me heusch, geen indruk op mij maken.

Overigens heeft dr Beets - en ik ben hem daar erg dankbaar voor - publiek hier in Grand Rapids ver-

klaard, dat enkele broeders, die mij niet kenden, wel vreesden, met de vreeze, die u bekend is, maar dat het toch eigenlijk allemaal net andersom was. 't Staat gedrukt in 'De Heidenwereld'.⁹³ Plezierig overigens voor dr Beets, onzen aanstaanden gast, dat hier één zijner aanstaande gastheeren,⁹⁴ prof. Hepp, verklaart, dat zijn neus niet fijn genoeg was...

⁸⁵ Zie noot 4.

⁸⁶ *Credo*, 20 januari 1939.

⁸⁷ H. Hoeksema (188

6-1965), predikant in de Christian Reformed Church, stichtte na zijn afzetting in 1924 de Protestant Reformed Church.

⁸⁸ W.B. Eerdmans (1883-1966), gereformeerd uitgever te Grand Rapids

⁸⁹ Schilder en Hepp stonden niet op goede voet. In november 1938 had Schilder gemeld vanwege Hepps aanhoudende obstructie niet langer met hem te kunnen samenwerken in het deputaatschap dat onderzoek moest doen naar de geschillen, onder meer over de gemene gratie. Zie: Harinck, *De Reformatie*, 346-358.

⁹⁰ *De Reformatie*, 27 januari 1939.

⁹¹ J. van Herksen (1894-1963), predikant van de Gereformeerde Kerk te Ermelo.

⁹² *Acta 1938*, art. 296.

⁹³ *Missionary Monthly. Reformed review containing De Heidenwereld* XLIII (February 1939) 49.

⁹⁴ Beets zou de generale synode te Sneek bijwonen als afgevaardigde van de Christian Reformed Church.

Och, wat is de wereld soms komisch. En de kerkelijke polemiek soms vleeschelijk. Maar nu geen woord meer, dit maal, over dit alles. Er komt veel terecht. Prof. Hepp mag, wat mij betreft, gerust verder vertellen, dat ik hier tot nu toe over de algemeene genade gesproken heb voor ieder, die erover hooren wilde. En dat waren er erg veel. En ze waren er niet alleen onder de volgelingen van ds Hoeksema,⁹⁵ ze waren er ook van chr. geref. zijde. Vele besprekingen zijn daarover reeds gehouden, publiek en in conferenties, zooals de amerikaansche gastvrijheid die zoo prettig weet in te richten: een lunch, en daarna wat gezellig praten met mekaar. Prof. Hepp mag ook wel weten, want ik heb het verscheiden keeren hardop gezegd, en naar belofte zal ik het ook in Nederland straks nader uitwerken, dat mijn bedoeling geweest is, het dilemma, waarvan hij uitgegaan is, toen hij aan de amerikaansche broeders indertijd zijn adviezen gaf,⁹⁶ te doen zien als onjuist, en als hinderlijk voor de bespreking van het onderhavige vraagstuk. Sedert ik vlak vóór mijn vertrek begreep, wat er al zoo afgespeeld was,⁹⁷ in verband met die amerikaansche reis, die ik al jaren lang begeerde, maar die enkele diplomatisch aangelegde broeders hebben trachten onmogelijk te maken, is het mijn plan, nu ook niet langer prof. Hepp te laten rusten in zijn gemeene-gratie-theorie. Ik heb lang genoeg getracht, hem aan 't spreken te krijgen, opdat de vrede zou verkregen worden *op een basis van recht en van verantwoording tegenover de kerken*, die ik te Kampen dienen mag. Nu de hoogleeraar Hepp den weg der openbare verantwoording tegenover Christus' kerk (door hem in brochures⁹⁸ aangesproken) niet op wil, zal ik mijn meening, zooals ik ze in Amerika heb mogen ontvouwen, ook in Nederland publiceeren, als God mij de gezondheid laat. En sedert ik een hierboven reeds gememoreerden brief in handen kreeg, waarin iemand, wiens naam ik hoop te kunnen blijven verzwijgen, een correspondent, die uit naam van een predikantengroep bij hem informeerde, o.m. het volgende schreef:

'Now about Prof. Schilder. You ask whether I think he is Orthodox. Yes, I do, - but I don't believe that he is 'Reformed'. But I think that you mean 'Orthodox' in that way, and then I don't believe that he is desired here...'²

sedert dát moment, o prof Hepp, is mijn plan onwrikbaar. Overigens moge het u gezegd zijn, dat óók de schrijver dezer regelen bij nader inzien mij heeft laten uitnoodigen om in zijn kerk te preeken.

Maar laat me niet langer in de aansprekende wijze verder gaan. Prof. Hepp heeft in 'Credo' nog even laten doorschemeren, dat ik in de kerk van een 'schismatieken' predikant (ds Hoeksema) sprak.⁹⁹ Ja, zeker! Geen preek, maar een lezing, en nog één. Ik geloof, dat er nog een derde komt, als ik voor de tweede maal in Grand Rapids kom. Moet ik gelooven, dat prof. Hepp dat woord 'schismatiek' ook gebruikt, als hij bepaalde hoogleeraren¹⁰⁰ der Vrije Universiteit citeert? Of moet ik aannemen, dat hij vergeten is, hoe hij eens, toen dr v. d. Vaart Smit¹⁰¹

⁹⁵ Leden van de Protestant Reformed Church.

⁹⁶ Hepp constateerde bij beide Amerikaanse partijen in het debat eenzijdigheden, zie: V. Hepp, 'Het geschil tusschen onze Amerikaansche broederen', *De Reformatie*, 18 en 25 januari, 8, 22 en 19 februari 1924.

⁹⁷ Schilder bedoelde de pogingen vanuit Nederland ondernomen, onder meer door Hepp, om zijn reis naar Amerika te verhinderen.

⁹⁸ Schilder doelde op Hepps vierdelige brochurereeks *Dreigende deformatie* (Kampen 1936-1937), waarin hij waarschuwde tegen opvattingen van Schilder en anderen als afwijkend van de gereformeerde leer.

⁹⁹ *Credo*, 20 januari 1939.

¹⁰⁰ Schilder doelde op hoogleeraren aan de Vrije Universiteit die lid waren van de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband, ontstaan in 1926 uit een afsplitsing ten gevolge van de afzetting van J.G. Geelkerken als predikant.

¹⁰¹ H.W. van der Vaart Smit (1888-1985), tot 1936 gereformeerd predikant te Zwijndrecht-Groote Lindt en van 1930 tot 1940 directeur van het Nederlands Christelijk Persbureau.

door hem werd aangevallen, schreef, dat hij met genoegen in De Telegraaf zou schrijven ter verdediging van de waarheid, zooals hij eens deed?¹⁰² Of, dat hij vergeten is, dat ik met ds Hoeksema geen enkelen gemeenschappelijken grondslag voor die lezingen heb vastgesteld, zooals ook prof. Hepp het deed, toen hij een calvinistenconferentie belegde met lieden van allerlei slag (ook 'schismatieken') in een calvinistencongres?¹⁰³ En is hij vergeten, dat volgens dr H.H. Kuyper van circa 1892 de Chr. Geref. Kerk in Nederland schismatiek was?¹⁰⁴ Als dat het geval was in 1892, dan is dat voor God nòg zoo, voor God, voor wien duizend jaren zijn als één dag... Maar prof. Hepp zal misschien tegenwoordig de kwestie der waardeering van het Chr. Ger. instituut in Nederland bezien onder het licht der pluriformiteitsidee. Daar is over te praten; maar waarom dan het woord 'schismatiek' gebruikt, wanneer het hem te pas komt om een sfeer te scheppen, waarin men het heeft over een 'fijnen neus'? Och, och. Toen indertijd ds I. v. Dellen¹⁰⁵ in Nederland was, heeft hij (vertegenwoordiger van de Chr. Ref. Church in Amerika) de Chr. Geref.

Kerk van Nederland evenzeer officieel bezocht als de Gereformeerde Kerken. Ik heb er niet aan gedacht, daar ook maar iets van te denken, dat minder aangenaam was. Met groot genoegen heb ik te Kampen een avond met ds v. Dellen doorgebracht, in een periode, waarin nog de apeldoornsche lucht aan zijn jasje hing. En ik geef hem schoon gelijk. Maar ik verbaas me over het heen-en-weer-geredeneer van een publicist als prof. Hepp, die, als ik naar Amerika kom, en dan ergens een lezing houd, waar ik *precies mag zeggen wat ik wil*, - een lezing, geen preek, laat staan een synodaal bezoek (als ds v. Dellen) – komt vertellen: Schilder is bij de schismatieken geweest, mijn fijne neus trekt zich in 'Credo' op voor zoo snood bedrijf, en laten we nu maar verder praten over calvinistencongressen, pluriformiteit, en internationaal calvinisme. Ik zal bij zooveel utiliteitsgeredeneer niet eens probeeren een ernstig gezicht te zetten. Ik vind dit alles een demonstratie van machteloosheid.

En intusschen vervolg ik mijn weg door dit land met blijdschap. Straks hoop ik te Pella te zijn. Daar is ook dr A. Kuyper eens geweest, naar ik hoor.¹⁰⁶ En toen hij aan de ontbijttafel zat, werd hem door een lief meisje gevraagd: morgen, mister Kuyper, wat lus je?

Ik zal nu maar afbreken, want de tijd loopt af, en het wordt heusch tijd, weer eens wat van me te laten hooren. Ik ben nog lang niet klaar over Grand Rapids. Ik hoop, dat me tijd overblijft voor een nieuw babbeltje vóór ik naar Denver (Ds v. Dellen) en vandaar naar Californië vertrek. Mijn hartelijken dank aan Prof. Greijdanus en de anderen, die 'De Reformatie' helpen vullen, en die me nog niet hebben getelegrafeerd, dat ze staken, nu de tournee vanwege de vele uitnodigingen nog verlengd is, dank zij het feit, dat de paaschvacantie het mogelijk maakt. O ja, als Ds Veenhof¹⁰⁷ tijd heeft, moet hij maar eens

¹⁰² Over het schrijven in *De Telegraaf*, zie: *De Reformatie*, 8 maart 1929; zie ook 18 juni 1926. Hepp schreef in *De Telegraaf* van 24 en 31 januari 1926 twee artikelen over 'Calvinsime en humanisme'.

¹⁰³ Schilder doelde op de in 1930 op initiatief van Hepp opgerichte Calvinistenbond en het internationale congres van calvinisten in 1934 te Amsterdam. Zie: W.G. de Vries, *Calvinisten op de tweesprong. De Internationale Federatie van Calvinisten en haar invloed op de onderlinge verhoudingen in de Gereformeerde Kerken in Nederland in de dertiger jaren van de twintigste eeuw* (Groningen 1974).

¹⁰⁴ Niet getraceerd.

¹⁰⁵ I. van Dellen (1871-1965), predikant van de First Christian Reformed Church te Denver. Hij woonde in 1934 als afgevaardigde van de Christian Reformed Church de synode van de Christelijke Gereformeerde Kerk bij.

¹⁰⁶ Kuyper bezocht Pella op zijn Amerikaanse reis op 1 november 1898. Hij logeerde in 'een logement, om zoo uit te loopen, met een closet vuil en smerig achter het huis op het erf', zo schreef hij zijn vrouw. George Harinck, *Mijn reis was geboden. Abraham Kuypers Amerikaanse tournee* (Hilversum 2009) 58.

¹⁰⁷ C. Veenhof (1902-1983), gereformeerd predikant te Haarlem.

de dissertatie van Dr Burggraaff¹⁰⁸ nazien. Hier in Holland (waar ik van Grand Rapids uit een

alleraangenaamst bezoek heb afgelegd, en bij Ds D. Zwier¹⁰⁹ gelogeed, en met Dr Danhof¹¹⁰ gemusiceerd heb) hebben ze me verteld, dat achter de dissertatie van Dr Burggraaff een stelling staat, volgens welke de onderscheiding tusschen *inwendige en uitwendige roeping onjuist is*.¹¹¹ Als dat waar is (en de promotor, Prof. Hepp, zal dan de redactie van die stelling wel hebben overwogen), dan is er voor Ds Veenhof, die door Prof. Hepp vanwege precies dezelfde stelling beschuldigd is van afwijking van de belijdenis, nog een korreltje troost uit Amerika overgewaaid. Misschien iets voor Persschouw?¹¹² Ik kan 't toch niet laten, even de leiding van ons blad te beïnvloeden. Maar ik houd nu heusch op.

Neen, toch niet. Ik heb in Holland, waar nog familie woont van wijlen Prof. Ten Hoor,¹¹³ een reeks belangrijke brieven van Bavinck¹¹⁴ gekregen; behorende tot een uitvoerige correspondentie met den toenmaligen Ds Ten Hoor te Franeker. De familie gaf mij verlof tot publicatie, desgewenscht.¹¹⁵ Er staan prachtige dingen in; uit Kampen zijn de brieven geschreven. O.m. stond erin, dat Dr Kuyper wel eens wat haastig werkte. Toen ik dat zei,¹¹⁶ heeft Prof. Hepp daarover heel verontwaardigd gedaan.

En nu ben ik toch nog hij Prof. Hepp. Maar dat moet niet. De Mississippi is een mooie rivier, en Amerika is voor mij 'an entire block of hospitality'. En ik ben o zoo dankbaar voor de verbintenis van nuttig en aangenaam in deze onvergetelijke dagen.

En nu, allemaal de hartelijke groeten van uw onderdanigen dienaar.

V¹¹⁷

Gemengd nieuws.

Terwijl gij allen, goede lieden, reeds heimelijk de avondbezigheden van Woensdag 8 Maart in den zin hebt, zin of geen zin, is deze uw dienaar nauwelijks ontwaakt. Hij bevindt zich n.l. in den Rainbow Canyon, zit dus, gelijk u onmiddellijk begrijpt, midden in de Rocky Mountains, en is op weg naar Californië, waar, behalve een broer van een 'Reformatie'-medewerker,¹¹⁸ ook eenige dominees, zoowel van Chr. Geref., of Geref., als van Prot. Geref. (d.w.z. volgens prof. dr V. Hepp: 'schismatieke', oftewel Hoeksema-) zijde hem verwachten, teneinde enkele gallons benzine voor hem te laten verdwijnen in de overigens zoo smettelooze lucht. Sedert gistermorgen gaat onze trein àl maar door het Rotsgebergte heen; toen ben ik n.l. vrij vroeg uit Denver vertrokken. De reis begon zeer paradoxaal: tot aan Sioux Center (laatste, zeer krachtige centrum van hollanders, waar ik van Donderdag tot en met Vrijdag der daarop volgende week 15 maal sprak, zóóveel

¹⁰⁸ W. Burggraaff (1897-1985), predikant van de Huguenot Park Reformed Church te Staten Island, New York. Hij promoveerde op 9 juli 1928 aan de Vrije Universiteit op het proefschrift *The Rise and Development of Liberal Theology in America* (Goes/New York 1928). Zijn promotor was Hepp.

¹⁰⁹ D. Zwier (1879-1946), predikant van de Christian Reformed Church te Chatham, Oregon.

¹¹⁰ R.J. Danhof (1900-1971), predikant van 14th Street Christian Reformed Church te Holland, Michigan. Hij promoveerde op 26 april 1929 aan de Vrije Universiteit op het proefschrift *Charles Hodge as a dogmatician* (Goes 1929). Zijn promotor was Hepp.

¹¹¹ Dit aan Schilder vertelde verhaal is onjuist. Burggraaffs laatste stelling behelst zijn mening dat onderzoek naar de persoonlijke overtuiging van de inwendige roeping om predikant te worden plaats moet vinden bij de inschrijving voor de theologische opleiding.

¹¹² Veenhof verzorgde de 'Persschouw' in *De Reformatie*; zie noot 3.

¹¹³ F.M. ten Hoor (1855-1934), afgescheiden predikant, emigreerde in 1896 naar de Verenigde Staten en werd daar hoogleraar aan de Theologische School van de Christian Reformed Church.

¹¹⁴ H. Bavinck (1854-1921), hoogleraar aan de Theologisch School te Kampen (1882) en de Vrije Universiteit (1902).

¹¹⁵ Schilder stelde de brieven ter hand aan zijn leerling R.H. Bremmer, die ze publiceerde in zijn dissertatie *Herman Bavinck als dogmaticus* (Kampen 1961) 393-424.

¹¹⁶ Niet getraceerd.

¹¹⁷ *De Reformatie*, 24 maart 1939.

¹¹⁸ C. van Spronsen (1877-1957) te Santa Clara, Californië.

nederlanders, waar ik zóó maar 'De Wachter'¹¹⁹ en 'De Reformatie' van eenige weken cadeau krijgen kon), tot aan Sioux Center dus had ik twee jassen bij me: één zeer stevige, die bepaald mijn na een speech oververhitte en veege lijf temidden van sneeuw en ijs ettelijke malen beschermd heeft, èn een lichte, zoo voor Californië, waar 't nu al zomersch moet zijn. Maar in de auto van ds Brunsting,¹²⁰ die me dadelijk na speechnummer-vijftien 's nachts van Sioux Center over zóóveel mijl naar Omaha gebracht heeft (voor den nachttrein naar Denver) heb ik nu juist die lichte jas laten liggen; dat was de tweede maal..., zooals ik ook al een paar 'rubbers' (oftewel overschoenen à la De Genestet¹²¹), die vóór Denver onmisbaar zijn, krachtens mijn aan dit artikel ongewoon-zijn heb laten liggen bij een nederlandschen bollenkweker op Long Island; een man, in wiens onmiddellijke nabijheid ik enkele jaren gewoond heb in het gróóte Nederland, zonder ook maar zijn naam te kennen, en met wien ik in dat kleine Amerika allergezelligst kennis gemaakt heb.

En zoo kom ik nu met niets anders dan een zware, dikke jas plus mijn tweede paar rubbers in het land van den zomer en van tropische planten aan. Ik denk dat die dame, die óók hier in dezen trein reisde, en alvast 'zomersch' gekleed was, d.w.z. met geen andere bovenkleeren, dan een ongevoerde donkere blouse van zeer ópen kantwerk, me wel uitgelachen heeft vanwege die bagage. Hetgeen ik, zelfs op weg naar Californië, maar het beste vind.

Overigens zijn al die overgangen aardig. In Denver liep ik Zondag j.l. zonder eenige overjas naar de kerk, en heb ik gewandeld naar een plekje, waar je den beroemden berg (o, mijn kinderverbeelding) Pikes Peak¹²² kon zien bij helder weer (afstand van 'n kleine 200 K.M.). Maar enkele dagen daarvóór was 'k in Iowa, onder al die hollanders, en met name Kampenaren, temidden van sneeuw en ijs. En inmiddels zijn we ook al weer twee uur opgeschoven in den tijd. Eerst was de klok weer een uur teruggezet tusschen Omaha en Denver. Dat was Zaterdagmorgen. Thans ging, vlak vóór het ontbijt, in den trein de klok weer een uur terug; ik ben den nacht ingegaan volgens Mountain-Time, doch ben hem uitgetreden in Pacific Time. Een bewijs, dat we den oceaan naderen. De lust zou 'n mensch bekruipen, om, na zóóveel mijl in westelijke richting te hebben gereisd, nu maar kalm dóór te trekken naar het Westen: even naar Japan, even naar Indië, even naar Palestina, en dan al maar verder, tot je weer in Kampen terecht komt. Maar ik zal wel netjes over New-York terugkomen; 't is toch altijd nog iets korter. Ik heb overigens in deze dagen vaak gedacht aan die persdebatten uit de periode, toen 'De Wekker'¹²³ nog wekelijks de Gereformeerde Kerken aanviel, debatten over de dagen van Genesis I.¹²⁴

Tot zoover was ik gekomen, toen mijn vulpen leeg bleek. De steward van de dining car bleek gewillig genoeg, om ze te vullen. Op den terugweg van den eetwagen tot mijn eigen wagon, kon ik blootshoofds door het open venster van den ingang van één der wagens zoo maar de frissche morgenlucht inademen, 't gezicht op de bergen, waar net de zon op schijnen

¹¹⁹ *De Wachter. Weekblad tot steun van de Theologische School van de Gereformeerde Kerken.*

¹²⁰ L.A. Brunsting (1892-1947), predikant van de Reformed Church te Sioux Center.

¹²¹ P.A. de Genestet (1829-1861), Nederlands dichter. Schilder doelde op zijn gedicht 'Boutade' uit 1851:

'O land van mest en mist, van vuil en, kouden regen,
Doorsijperd stukske grond, vol killen dauw en damp,
Vol vuns, onpeilbaar slijk en ondoorwaadbare wegen,
Vol jicht en parapluies, vol kiespijn en vol kramp!
O saaie brij-moeras, o erf van overschoenen (...)'

¹²² Pikes Peak, een 4.301 m. hoge bergtop in het zuiden van Colorado, genoemd naar de expeditie van Zebulon Pike in 1806.

¹²³ *De Wekker. Orgaan der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland, uitgegeven ten voordeele van de Theologische School te Apeldoorn.*

¹²⁴ Deze polemiek vond plaats naar aanleiding van de kwestie-Geelkerken (1926) en liep enkele jaren.

kwam. En dat zegt wat, als je in een *amerikaanschen* trein de kans krijgt, door een raam je hoofd te steken! Tot nu toe, vóór de Pacific-tijd-zône, was me dat onmogelijk. Dubbele ramen, moet u weten. En geen één raampje gaat open. Want de wagen is air-conditioned: in den winter kunstmatig verwarmd, en uitstekend geventileerd, en in den zomer langs gelijken weg verkoeld.

Wèl had ik dus wat zelftucht nodig, om dat open raampje te verlaten, benevens dien conducteur, die uit pure ochtendvreugde om Gods mooie schepping, mij, den hem onbekenden passagier van een ànderen volgwagen, luidruchtig toeriep: how do you do? Want de Rocky Mountains zijn mooi. Misschien zullen de Alpen vrouwen, en de Rocky Mountains, als geheel genomen, mannen eerder toespreken; want het is hier totaal ànders dan in de Alpen. In de enkele détails, die ik zien mocht, en ook over het geheel. Het is hier ànders, maar niet minder mooi. En dan heb ik, wegens tijdsgebrek, in verband met mogelijke sneeuwbezwaren, nog niet eens de mooiste route kunnen kiezen! Ik breng dus min of meer een offer, als ik ook deze treinreis gebruik voor schrijfwerk. Maar ik leef in de vertwijfelde stemming: nu, of nooit. Als ik straks (3.32 's middags) in San Bernardino aankom, is 't voorloopig weer gedaan met schrijven. Dus nemen we den draad weer op.

Want we zouden nog iets vertellen over de Grand Rapids-periode, volgens mijn herinnering. Sinds heb ik al weer heel veel gezien : Holland, Kalamazoo, Chicago, Pella, Denver, en niet te vergeten Sioux County met al die nederlanders en dat 92-jarig vrouwtje, dat me uit pure liefde voor de Theologische Hoogeschool zoo maar 5 dollar gaf ten bate van het Suppletiefonds; volgens prof. Hepp's terminologie is zij wel schismatiek, maar ze las trouw 'De Wachter' en Thomas Bos,¹²⁵ en heeft ettelijke familieleden onder vooraanstaande gereformeerden in Nederland. Hetgeen trouwens met ettelijke Hoeksema-lieden (of 'schismatieken' volgens dr Hepp), het geval bleek; ik heb dan ook heel wat groetenissen van dezulken voor gereformeerde dominees en ouderlingen en professoren in 'the old country' meegekregen. Misschien vindt ds Doornbos¹²⁶ dat geschikt nieuws voor 'De Heraut', al komt het niet uit den koker van dr v. d. Vaart Smit's persbureau.¹²⁷

Neen lezer, ditmaal raakt in die laatste woorden mijn babbeltje toch niet van zijn eigenlijke chapitre af.

Want men heeft mij kennis gegeven van een 'Heraut'-berichtje, uit de rubriek ds Doornbos, waarin óók enkele zakelijke onjuistheden via het N.C.P.¹²⁸ (dr v. d. Vaart Smit, directeur) werden weergegeven. De meeste daarvan laten we maar loopen: er is sinds al weer heel wat gebeurd in de wereld. Maar op één gaan we in: 't raakt een serieuze kwestie. Ds Doornbos toch gaf zijn lezers kennis van het feit, dat uit Amerika gevraagd was, hoe men het zou vinden, als een professor der amerikaansche zusterkerk zou gaan spreken, nog wel over Genesis III, voor een kring van de Geelkerken-groep.¹²⁹ Ik weet niet, of ds Doornbos ook andere berichten uit Amerika doorgeeft: er is anders stoffe genoeg. Maar ik wil met genoeg antwoorden. Indien één der theologische professoren uit Grand Rapids naar Nederland kwam, en spreken zou, daar en daar, dan zou ik, tenzij ik uit 's mans geschriften het tegendeel van zijn gereformeerde-zijn kon bewijzen,

¹²⁵ T. Bos (1846-1916), gereformeerd predikant en redacteur van *De Wachter. Weekblad tot steun van de Theologische School van de Gereformeerde Kerken*.

¹²⁶ S. Doornbos (1883-1968), gereformeerd predikant en medewerker van *De Heraut*.

¹²⁷ Van der Vaart Smit was directeur van het Nederlands Christelijk Persbureau (NCP). Zie noot 102. Vooral de jonge oecumenische beweging in Nederland maakte gebruik van het NCP, maar ook *De Heraut* nam er berichten af. Schilder twijfelde aan de objectiviteit van de kerkelijke berichtgeving van het NCP (*De Reformatie*, 26 februari en 5 maart 1937) en verdacht Van der Vaart Smit van NSB-sympathieën (*De Reformatie*, 22 oktober 1937).

¹²⁸ Zie vorige noot.

¹²⁹ *De Heraut*, 5 februari 1939. Bedoeld zijn de Gereformeerde Kerken in Hersteld Verband. J.G. Geelkerken (1879-1960), gereformeerd predikant, stichtte dit kerkverband in 1926 na zijn afzetting door de generale synode vna de Gereformeerde Kerken.

zeggen: we mogen ons verheugen, dat ook een gereformeerd buitenlander nog eens de gereformeerde waarheid gaat verkondigen daar, waar 't geen kwaad kan. En ik zou wèl oppassen, dat ik niet ging vragen: kan 't ook kwaad? Want ik zou, in het vaste geloof, dat mijn eigen gereformeerde kerken de belijdenis hebben gehandhaafd tegenover de Geelkerken-groep, in zulk een vraag iets zien, dat mijn eigen kerk, of anders de zijne, beleedigde. Weet ds Doornbos 't soms anders? Hij zegge het vrij uit.

Maar laat ons ds Doornbos' berichtendienst liever vergeten, en tot de záken komen, op den man af. Reeds heb ik in mijn vorig artikeltje op ds v. Dellen gewezen, die, van Amerika Nederland bezoekende, op de synode kwam van een kerk (de Chr. Geref.), die met de onze niet eens praten wil over h.i. diep ingrijpende geschilpunten. Als ds v. Dellen daar iets goeds te vertellen heeft, waarom dan niet?

Ja maar, waarom niet met in Amerika te houden speeches over de algemeene genade gewacht tot na een synode in Nederland? Zoo hoort ds Doornbos een redacteur uit Amerika vragen.¹³⁰ Maar hoe zit het nu? In mijn voorgaand artikeltje berichtte ik reeds, dat volgens vooraanstaande leden der amerikaansche zusterkerk de synode van Kalamazoo *geen dogmatische uitspraak over de algemeene genade gedaan heeft!* En Sneek wil, zegt men, *daarover* iets hooren? Heeft Sneek soms de drie punten van Kalamazoo op 't agendum staan? Ik meen van neen! Wat beteekent dat vragen om uitstel tot na Sneek (!) dan toch, als het niet op de lijn van prof. Hepp's ongemotiveerde en onwetenschappelijke verdachtmakingen ligt? Of zijn soms de amerikaansche kerken niet vrij? Ze hebben vroeger wel eens naar Nederland geschreven om advies; en ik vermoed, dat sommige adviesvragers wel eens te veel vergeten hebben, dat Nederland grooter is dan Amsterdam. Maar één der predikanten van Chicago, die me inleidde hij het publiek, zei, ik geloof terecht, dat de amerikaansche broeders zoo langzamerhand hun eigen zaakjes wel opknappen konden zonder adviezen uit Nederland. Als dat hier algemeene opinie is, dan zal die ééne dominee, die zelfs een stenograaf meegenomen heeft voor mijn algemeene-genade-speech te Holland, in Michigan, waar hij heel wat mijlen voor reizen moest, maar die er niet bij was, toen hij in een wetenschappelijken kring vlak bij zijn huis vrij uit met mij er over debatteeren mocht, heusch geen doorslag van het stenogram naar Nederland gezonden hebben ter beoordeeling, of om advies, vrije amerikaan als hij is. Trouwens, die algemeene-genade-speech is hier op déze, en ginds weer op andere punten ingegaan; waarom ik dan ook een afspraak voor een uitgave in de engelsche taal nopens de algemeene genade gemaakt heb ter afsnijding van alle misverstand.¹³¹

In den grond der zaak is dat heele geharrewar in Nederland over die algemeene genade-speeches, voorzoover het dus in *Nederland* de professoren Kuyper en Hepp regardeert (over Amerika heb ik niets te klagen) één der staaltjes van dien overmoed, welken men helaas niet heel gauw dezen broeders afleeren kan. Laat mij het hun maar ronduit zeggen mogen (ds Doornbos inclus): ik ben niet door de kerken aangesteld, om terwille van twee hoogleeraren, die niet voor de kerken onderwijzen, mijn meening onder stoelen en banken te steken. Vooral niet, wanneer het een opinie betreft, die ik reeds vóór mijn benoeming te Kampen luide verkondigd heb.¹³² Prof. Kuyper moge daarvan, na 1936, schrijven, nu ineens met coll. Hepp samen gaande, dat toen Prof. Hepp ook deze bestreed, hij een

'dwalenden broeder' bestreed, maar het feit, dat prof. Kuyper zoo heen en weer redeneert, is voor mij geen reden, om het ook te doen. Ik ga eenvoudig verder. Als een

¹³⁰ Niet getraceerd.

¹³¹ Niet verschenen.

¹³² Zie bijvoorbeeld *De Reformatie*, 3 februari 1933.

broeder, ook al is 't achteraf een eigen felicitatie bij mijn benoeming terugnemen wil, zal ik geduldig luisteren; maar hij moet dan ook met argumenten komen. Met degelijke en massieve. Tot nu toe heeft prof. Hepp ze niet kunnen geven, en heeft prof. Kuyper, vrees ik, in 1936 op het verkeerde paard gewed, toen hij al te spoedig schreef: onze dogmaticus, dr Hepp, zal 't u wel eens vertellen. Dat was een blijk van even groote vóóringenomenheid, als die leuke aanhalingsteekens, waarmede óók mijn curator, dr W.A. v. Es,¹³³ mijn in een Afscheidingsherdenking argeloos gebruikte zelfbetiteling als 'dogmaticus' van Kampen¹³⁴ kerkbodelijk voorzag,¹³⁵ het waren. Vermoedelijk wilde deze onze curator daarmee aanduiden, dat Kampen geen zelfstandige ontwikkeling der theologie heeft te beoogen; maar ik denk er anders over, en doe ook anders, gelijk den curator van Kampen, tevens van Amsterdam, bekend kan zijn. En ik heb een tikje medelijden met de mentaliteit, die af en toe in zulke aanhalingsteekens voor den dag komt.

Wachten tot na Sneek? Met speeches in Amerika? Op grond van wàt eigenlijk, wanneer het niet is op grond van partijdige uitlatingen van eenige nederlanders, die tot nu toe duidelijk *tekort geschoten zijn in hun argumentatie, èn den Christelijken moed tot het geven van een naderbescheid na mijn repliek?* Mag ik ds Doornbos, de professoren Hepp en Kuyper, en ook ds H.J. Kuiper van 'The Banner', eens herinneren aan een woord van vier professoren en vier predikanten uit Amerika? Toen de later (vanwege zijn bijbelopvatting) afgezette Dr Janssen (hoogleraar te Grand Rapids)¹³⁶ in zijn poging tot zelfverdediging anderen aanviel, en daarbij de algemeene-genade-kwestie op het tapijt bracht, schreven zij met zijn achten dit fiere woord:

*'Dr Janssen kan het weten, dat al de mannen, die hij daar op het oog heeft, staan op den bodem der confessie, ook degenen onder hen die verschillen van de gangbare opvatting der Gemeene Gratie. Indien hij dat niet weet, is het zijn eigen schuld.'*¹³⁷

Daar onder stonden de namen der professoren Berkhof,¹³⁸ Heyns,¹³⁹ Ten Hoor, Volbeda,¹⁴⁰ en der predikanten H. Danhof,¹⁴¹ dr IJ.P. de Jong,¹⁴² H. Hoeksema, en... H.J. Kuiper, de bekende 'Banner'-redacteur. Ook volgens hen dus kan men de 'gangbare' (!) opvatting der gemeene gratie verwerpen en op den bodem der confessie staan. Hetgeen maar goed is te hooren, ondanks de betoogen van dr Hepp, die het af en toe zelfs over het 'dogma' der gemeene gratie heeft, doch inmiddels niet verhinderde, dat één der onder zijn leiding gepromoveerde leerlingen der V.U. in een dissertatie van 1938 (!) ter zake dit 'dogma' (!) der gemeene gratie den gereformeerden vaderen in den mond legt, wat dezen zelf den remonstranten in den mond leiden, en zulks nog wel in een confessioneel geschrift (de Dordtsche Leerregels!). De plaats gaf ik reeds aan.¹⁴³

¹³³ W.A. van Es (1871-1959), gereformeerd predikant te Leeuwarden en curator van de Theologische Hogeschool te Kampen (1922-1939) en van de Vrije Universiteit (1937-1943).

¹³⁴ K. Schilder, *De dogmatische beteekenis der 'Afscheiding' ook voor onzen tijd* (Kampen 1934) 22.

¹³⁵ Niet getraceerd.

¹³⁶ R. Janssen (1874-1942), hoogleraar aan het Calvin College van 1901 tot 1904 en van 1914 tot 1921.

¹³⁷ L. Berkhof e.a., *Waar het in de zaak Janssen om gaat* (z.p. 1922) 15.

¹³⁸ L. Berkhof (1873-1957), hoogleraar aan de Theologische School van Christian Reformed Church.

¹³⁹ W.W. Heyns (1856-1933), hoogleraar aan de Theologische School van Christian Reformed Church.

¹⁴⁰ S. Volbeda (1881-1953), hoogleraar aan de Theologische School van Christian Reformed Church.

¹⁴¹ H. Danhof (1879-1952), predikant van de Christian Reformed Church, sinds 1924 van de Protestant First Christian Reformed Church te Kalamazoo.

¹⁴² Y.P. de Jong (1876-1958), predikant van Grandville Avenue Christian Reformed Church te Grand Rapids.

¹⁴³ Schilder bedoelde 1928. Het betrof het proefschrift van Herman Kuiper, *Calvin on common grace* (Goes 1928), Appendix i-iv. Zie: *De Reformatie*, 2 december 1938.

Ik heb dan ook vrijmoedig aan ieder, die het hier hooren wilde, gezegd, wat ik nog altijd over de kwestie der algemeene genade dacht. In de lijn dier acht brochureschrijvers van zoeven derhalve staande, voor wat de *libertas prophetandi*, mijn christelijke spreekvrijheid, betreft. En ik ga daar nog een poosje mee door. Ik heb daarbij getracht, ook in Grand Rapids, alles te vermijden, wat prikkelen kon. Dat was dan ook de *eenige* reden, waarom ik, nadat ik in een *wetenschappelijken* kring gedachtenwisseling gaarne had aanvaard (in het gebouw der Theol. Hoogeschool te Grand Rapids) deze niet heb toegestaan in de kerk van ds Hoeksema, waar het stampvol van gemengd, maar overigens goed, volk was (men zat tot in de kelderafdeeling bij een luidspreker, wat trouwens vaker hier gebeurt, ook als 't over andere onderwerpen gaat). Ik wilde n.l. niet juist dezen avond te Grand Rapids *een ander karakter geven* dan al de andere avonden met openbare lezingen zonder debat te Grand Rapids gehad hebben. Dàt zou hebben kunnen leiden tot verkeerde conclusies. Bovendien was ik gewaarschuwd door het feit, dat de *eenige* anonieme brief, dien ik hier heb ontvangen (de amerikanen zijn gelukkig overigens open en vrij genoeg) juist vragen bevatte, rakende de gemeene gratie. Ik heb in de vergadering gezegd, dat de anonieme vragers (2) antwoord konden krijgen, als ze hun naam mij bekend maakten (nog niet gebeurd), en overigens me bereid verklaard tot discussie voor wetenschappelijk gevormden. We hebben dan ook meer dan eens, in groepjes van diverse samenstelling, daartoe de gelegenheid gehad, steeds, natuurlijk, op aanvraag van de gastheeren.

De uitkomst daarvan laat ik over aan Hem, Die voor het zaaïen van goed zaad, Zijn beloften gegeven heeft. Zijn beloften, benevens de verootmoedigende herinnering, dat Hij zelf wel zal zorgen voor de uitkomst, niet op onzen tijd, noch op onze wijze, doch zóó, 'dat wij zelf niet weten, hoe'.¹⁴⁴ Het heeft mij verblijd, dat zoowel van den kant van predikanten-inleiders,³ welke prof. Hepp, wat al te gauw klaar zijnde, schismatiek noemt, als ook uit den mond o.m. van een apologet der Chr. Geref. synode van Kalamazoo, ds J.K. v. Baalen,¹⁴⁵ in volle vergadering gezegd is, dat de rede op Gods Woord gegrond is geweest. Misschien zal een enkele hier glimlachen: is K.S. zoo op de vlakte gebleven; en is zulks zijn gewoonte wel? Och ja, zúlke meesmuilinkjes kan men verwachten van hen, die onbewust zich hebben laten suggereeren, dat ge alleen goed gereformeerd kunt wezen, als ge de dilemma's van den hoogleeraar Hepp in zijn gemeene-gratie-theorieën aanvaardt. Maar wie daar verre van is, gelijk ondergeteekende, die weet, dat onjuiste dilemma's (als van Prof. Hepp inzake de gemeene gratie) het denken in een slop brengen, en de kerk in een onzaligen, wijl onvruchtbaren en ondiepen twist (destijds over supra en infralapsarisme¹⁴⁶), doch dat, wie dat dilemma eenmaal verwerpt (zooals ik in de hierboven gereleveerde, en vóór mijn benoeming te Kampen geschiede publicaties) dikwijls kan verbinden, wat binnen den ban van zulk een entweder-oder onverbindbaar scheen. In dien zin bedoelde ik het dan ook, toen ik in mijn vorig artikeltje schreef, dat ik prof. Hepp's dilemma (in zijn brochure over misverstand inzake de gemeene gratie) heb trachten te breken. Dat deed ik in Nederland vóór de synode, die mij benoemde, dat deed ik ook hier. En dat is gelukkig ook opgemerkt hier. Niet alleen door die inleiders van daar straks, doch ook door anderen. Zoo b.v. door een Barth-bestrijder, als dr L. de Moor,¹⁴⁷ dien ik hier ontmoette. In een recensie van mijn tweede deel van 'Christus in Zijn Lijden' ('Christ on

¹⁴⁴ Marcus 4:27.

¹⁴⁵ J.K. van Baalen (1890-1968), predikant van 12th Street Christian Reformed Church te Grand Rapids. Hij was een jaargenoot van Schilder aan de Theologische Hogeschool te Kampen.

¹⁴⁶ Controverse die tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) een hoogtepunt kende: de infralapsaristen betoogden dat God pas ná de schepping en de zondeval tot uitverkiezing besloot, de supralapsaristen dat Hij eerst Zijn Kerk had uitverkoren en pas daarna tot de schepping en de zondeval had toegelaten.

¹⁴⁷ Niet getraceerd.

Trial'),¹⁴⁸ schreef hij veel, dat ik hier voorbij ga. Maar óók dit, dat ik toch wel heel anders bleek te denken, dan sommigen eerst gemeend hadden. Geen wonder, als men eerst in de lijn van Prof. Hepp's dilemma'tiek de nederlandsche theologie zich gedacht had. Met andere woorden: *ik keer nu het blaadje om*. Ik zeg nu ronduit, wat ik wel zou verzwegen hebben, als prof. Hepp zich publiek afzijdig gehouden had ter zake van die (inderdaad! o prof. Hepp!) 'onverkwikkelijke geschiedenis' betreffende mijn amerikaansche reis: door de poging, om de m.i. al te enge dilemma's van den hoogleeraar Hepp te breken, heb ik geen nederlandsch twistvuur naar Amerika gebracht, doch getracht, de gevolgen van het twistvuur, dat prof. Hepp's probleemstelling meebrengt, voor mijn deel te bezweren. Dat deed ik in Nederland. Dat deed ik ook hier; natuurlijk behoefde ik *hier* niet zijn naam te noemen, doch kon ik volstaan met thetisch mijn meening te geven.

En nu zou ik, behalve prof. Hepp, ook nog enkele anderen willen vragen, het geduld en den vredeswil

dergenen die meer dan zij de eenigheid der kerken bevorderen door onrecht tot op zekere hoogte te dragen, niet al te zeer op de proef te stellen. Niet ik breng twistvuur over, doch zij deden dat, die achter mijn rug briefjes schrijven met een inhoud, dien zij niet in de krant zouden durven zetten, en die voorts publiek de nog al egocentrische suggestie aandurven, dat iedereen zwijgen moet, zelfs in het verbreiden van zijn reeds jaren lang verdedigde opinie, in geval *zij* het eenmaal in hun hoofd haalden, tegen die opinie te gaan schrijven! Want de zaken staan, voor wat de algemeene genade betreft, feitelijk net andersom, dan zij suggereeren. Ik meen n.l., dat, *indien men maar van beide kanten ernstig wil*, de gemeene gratie-scheur in Amerika (zoover in de discussies over de, '3 punten' gebleken) geheeld worden kàn en om 's Heeren wil geheeld worden moèt. Ik meen, dat dit mogelijk is, als men de probleemstelling verdiept, en de 3 punten nader exegetiseert (want aan de exegese hangt, zoo niet alles, dan toch veel, en zonder puntige exegese zou ik ze heden zéker niet teekenen). Ik meen ook, dat de profetische taak van de kerk nadere exegese *eischt*, en dat velerlei misverstand dan verdwijnen zou. Valsche scheuren zouden geheeld, valsche eenheid zou misschien verbroken worden. Ik geloof evenwel ook, dat een verzoening van wat bijeenhoort, en scheiding van wat niet bijeen hoort, onmogelijk is, als men de lijnen van prof. Hepp's denken volgt.

En nu weten de hoogleeraren Kuyper en Hepp zoo ongeveer wat ik hier nagestreefd heb, toen ik eenmaal hier de kans tot spreken door 's Heeren gunst ontving. Ik dank Hem hartelijk voor wat tot nu toe ook in dit vredeswerk mogelijk gebleken is. Wat menschen ten kwade dachten, heeft God ten goede gewend.¹⁴⁹ Er is hier heel veel moois door mij beleefd, dat ik nooit vergeten zal.

En nu houd ik maar weer op. Ik heb, sedert ik begon te schrijven, al weer een meloenen district doorreisd, ben den toegangsweg tot den beroemden Boulder-dam¹⁵⁰ (op eerbiedigen afstand inmiddels) gepasseerd, en ging ook het gebied der 'doodsvallei'¹⁵¹ al voorbij. Reeds zag ik, die vanmorgen nog volop sneeuw ontmoette, zoeven woestijnzand door den trein waaien. Van sneeuw geen spoor meer. Ik zag reeds boomen in het groen, en tropische planten op een stationnetje. En Nederland is heel ver weg. Maar eenzelfde God woont boven heel den aardkloot. Hij make elk getrouw in het strijden

¹⁴⁸ Zie noot 37.

¹⁴⁹ Gen 50:20. Uitspraak van Jozef toen hij zijn broers in Egypte terugzag die hem als slaaf naar dat land verkocht hadden, waar hij echter onderkoning was geworden.

¹⁵⁰ De Boulder Dam - nu Hoover Dam geheten - is een betonnen dam in de Black Canyon van de Colorado River, op de grens van de staten Arizona en Nevada. De dam is gebouwd tijdens de Great Depression en in 1935 officieel geopend door president Franklin D. Roosevelt.

¹⁵¹ Death Valley, een valley in de woestijn in het oosten van Californië, het laagste, heetste en droogste gebied in Noord-Amerika.

tegen wat den vrede verhindert, ook al zeggen die verhinderaars, of hun apologeten, nog duizendmaal, dat strijden strijden is, en dus den vrede verhindert. Althans, wanneer zij het over den strijd der ánderen hebben.

Gelukkig, dat er één plaats is, waar men niet langer de aandacht afleidt van de hoofdzaken, en steeds ingaat op het punt, waar het eigenlijk om gaat. Die plaats wordt aangeduid in de verklaring, die de Heidelbergsche Catechismus geeft over de woorden: Uw wil geschiede, gelijk in den hemel, al zoo ook op de aarde.¹⁵² Ook Prof. Hepp heeft ze eens aangeduid. 't Was, toen hij schreef: 'er is een gedenkboek voor Gods aangezicht'.¹⁵³

Postscriptum. Ik ontving hier en daar enkele giften voor een goed doel. De gevers mogen mij ten goede houden, dat ik hier nog niet de verantwoording doe. Die moet n.l. ook in enkele andere bladen geschieden, waar ik meteen de hollandsche waarde in guldens zal willen vermelden.¹⁵⁴ Tot zoolang willen zij wel geduld hebben. Ik moet eerst de dollars in guldens omzetten. Misschien wil de heer L. Doekes¹⁵⁵ ter wille van die amerikaansche gevers, die deze ándere bladen lezen, even dit postscriptum in zijn copie voor die bladen inlasschen? Vr. dank.

VI¹⁵⁶

Amen's en hallelujah's, en geloofswerken.

Weer in den trein! En dus weer een gelegenheid om wat te schrijven voor 'De Reformatie'. Mijn vorige copie is te San Bernardino gepost. Het was daar zóó verrassend mooi, en de weelde van zonnig Zuid-Californië, met voor 't eerst na zoveel maanden een gezicht op gróen gras, was zóó weldadig, dat ik van pure blijdschap geen gelegenheid had om te kniezen over de zeer hoge portokosten, die mijn copie vroeg om per luchtmail een of anderen oceaanstomer naar Europa te kunnen bereiken. En, als 't niet per luchtmail ging, wanneer zou dàn Nederland bereikt zijn? Was ik niet vlak bij den Stillen Oceaan?

Inmiddels heb ik hem gezien. Zóó uit ijs en sneeuw verlost, heb ik blootshoofds mijn zomervreugde aan hem beleefd. Tweemaal: eerst in de omgeving van Los Angeles, daarna in die van San Francisco, waar ik meteen de werelddoelstelling heb 'gedaan'...¹⁵⁷ Op dezelfde manier, als waarop volgens de Fliegende Blätter¹⁵⁸ amerikanen Europa 'doen', d.w.z. veel te vluchtig. Maar dat kwam alleen vanwege het druk bezette werkprogram. Overigens was 't slenteren niet eens vermoeiend in de frissche californische lucht, die hier wel bijzonder frisch is, wjl de tentoonstelling is gebouwd op een pas expres voor deze gelegenheid (en, naar ik hoor, tevens voor militaire doeleinden) zoo maar eventjes kunstmatig aangelegd eiland. Wie het niet weet, gist het zeker niet; zóó mooi en zóó hoog zijn er de bomen.

En thans ben ik in den canyon van de Sacramentorivier, op weg van Californië naar Washington. 't

Kost me heusch moeite, niet naar buiten te zien.

¹⁵² De derde bede uit het Onze Vader, behandeld in de Heidelbergse catechismus, zondag 49, vraag en antwoord 124.

¹⁵³ Niet getraceerd.

¹⁵⁴ Schilder gaf deze verantwoording in *De Wachter*, 5 mei 1939.

¹⁵⁵ L. Doekes (1913-1997) was student-assistent van Schilder.

¹⁵⁶ *De Reformatie*, 7 april 1939.

¹⁵⁷ In 1939 werd in San Francisco een werelddoelstelling gehouden.

¹⁵⁸ Duits humoristisch weekblad, dat van 1845 tot 1944 te München verscheen.

Trouwens, deze reisindrukken kosten me überhaupt veel smarten. Misschien had ik maar nooit moeten beginnen. Want ik kan slechts aanstippen. En dat is nog niet erg. Het ergste is, dat ik zoo onredelijk wezen moet. In den eersten amerikaanschen brief heb ik een en ander verteld over de aankomst etc., en zelfs van mijn gastheeren en -vrouwen enkele namen genoemd. Maar sinds heb ik op den tocht van oceaan tot oceaan zóóveel weldoeners en verzorgers gehad, en zóóveel verrassende liefde ondervonden, dat ik geen eind kan vinden aan 't verhaal, noch aan de lange lijst der notabelen, die 't niet wezen willen en 't voor mij toch zijn. Waar moet ik beginnen? Waar eindigen? De prachtige orgels, die ik bespeeld heb? Ze stonden - tusschen twee haakjes - niet zozeer in kerken, als wel in schoolgebouwen: de universiteit van Chicago, Hope College Seminary,¹⁵⁹ Redlands' universiteit. Het graf van Van Raalte?¹⁶⁰ Dat van Scholte?¹⁶¹ De lust bekruipt me, om den coupé op stelten te zetten, teneinde ergens uit een of anderen koffer de foto voor den dag te halen, die een kleinzoon van Scholte me afstond: een foto van de aan Hugo de Groot¹⁶² herinnerende, wel zeer groote kist, waarin de gelden der landverhuizers uit Scholte's gezelschap bewaard werden:¹⁶³ ik denk, dat onze altijd vriendelijke uitgever¹⁶⁴ me het genoegen van een afdruk wel zou willen doen. Maar 't gaat niet. En bovendien is er net een prachtige sneeuwberg in 't zicht, weshalve ik toch maar even stop, als u niet boos wordt...

Ziezoo, die berg was de Shasta.¹⁶⁵ In de omgeving van Denver heb ik Pikes Peak kunnen zien op een afstand van honderd mijl, hetwelk veel meer dan honderd kilometer is. Zóó helder is de lucht hier...

Maar ik dwaal af. Moet ik vertellen van Chicago? De stad, de negers, de drukpersen, de stock yards? Ik heb ze bezocht, die enorme slachterijen. Maar ik waag me niet aan een poging tot beschrijving. Prof. Bouwman¹⁶⁶ is er ook eens geweest; in zijn 'Amerika' vertelt hij er van.¹⁶⁷ En prof. Geesink,¹⁶⁸ de goedmoedige recensent van 'De Heraut' destijds, trok toen een parallel tusschen den stijl van Bouwman en dien van Van Deyssel.¹⁶⁹ Ik waag me niet op dit ijs. Maar dien 'Judas' zal ik toch niet vergeten. Dat is de bok, die als er genoeg schapen in het hok zijn, op een wenk van den slachter naar binnen huppelt, en zonder enige moeite heel het gezelschap achter zich aan krijgt naar de plaats, waar de man met het mes gereed staat. Geluidloos gaan ze één voor één den dood in; en 'Judas' wacht, de kop naar beneden, tot het volgende gezelschap moet overgeleverd worden.

¹⁵⁹ Schilder bedoelde Western Theological Seminary van de Reformed Church in America, gelegen naast Hope College, te Holland, Michigan.

¹⁶⁰ Van Raalte ligt begraven in Holland, Michigan.

¹⁶¹ Scholte ligt begraven in Pella, Iowa.

¹⁶² Hugo de Groot (1583-1645), Nederlands jurist, grondlegger van het internationaal recht. Gevangengezet op slot Loevestein tijdens de bestandstwisten vanwege zijn steun aan de arminianen ontsnapte hij daar in 1621 in een boekenkist.

¹⁶³ Deze kist bevindt zich in het Scholte House in Pella, Iowa.

¹⁶⁴ Oosterbaan & Le Cointre te Goes.

¹⁶⁵ De Shasta is een berg in Californië, 4300 m. hoog.

¹⁶⁶ H. Bouwman (1863-1933), hoogleraar aan de Theologische Hogeschool te Kampen.

¹⁶⁷ H. Bouwman, *Amerika. Schetsen en herinneringen* (Kampen 1912) 79-84. Zie over Bouwmans Amerikaanse reis in 1910: George Harinck, 'De Afscheiding van 1834 als referentiekader. H. Bouwman en de gereformeerde kerkgeschiedschrijving inzake Nederland en de Verenigde Staten in de negentiende eeuw', in: *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800* (december 1999) 23-38.

¹⁶⁸ W. Geesink (1954-1929), hoogleraar theologie aan de Vrije Universiteit.

¹⁶⁹ Lodewijk van Deyssel (1864-1952), pseudoniem van K.J.L. Alberdingk Thijm, literator. In verband met Bouwmans stijl trok Geesink inderdaad een vergelijking met literatoren, zij het niet met Van Deyssel, maar die viel uit in het nadeel van Bouwman: 'Tot de fraaie letteren behoort dit boek niet. (...) Wat zou van die twee gegevens [Chicago en de Union Stockyards], met wat artistieke visie en een beetje technische vaardigheid van uitbeelding, niet zijn te maken geweest. Wat zou om nog niet eens te spreken van dien Niagara, van die 'Union Stockyards' 'n Zola, en hij niet alleen, maar ook 'n Querido of 'n Schrijver gemaakt hebben! Maar dat moet je nu bij Bouwman niet zoeken.' *De Heraut*, 10 november 1912.

Ja, waarover zullen we het hebben? Over Sioux Center, in de omgeving waarvan zoveel gereformeerden wonen, en Nederlanders, en... Kampers? - Over Denver, vanwaar ik den 'tuin der goden'¹⁷⁰ met zijn prachtige bruine steenvormingen heb mogen zien, alsmede Estes Park,¹⁷¹ begeleid door goede lieden met namen van nederlandsche professoren? Over Californië? Of over Holland?

Ach, ik doe maar geen keus; want ik kom toch niet klaar. Lest heugt best; en daarom wil ik liever vertellen van dien merkwaardigen Zaterdag, toen ik een bezoek mocht brengen bij den hoogbejaarden prof. dr G. Vos,¹⁷² en een andere visite wilde brengen aan den tempel van de dame, 'die zichzelf zegt een profetes te zijn', genaamd Aimy McPherson.¹⁷³

Aan beide grootheden, die mannelijk en die vrouwelijke, had ik herinneringen, die mij er heen trokken met magische kracht.

Wat prof. Vos betreft, welk gereformeerd theoloog, en dan nog wel dogmaticus (met of zonder aanhalingsteekens, zie vorige copie) zou niet zich feliciteren als hij de kans kreeg, prof. Vos te bezoeken? In zijn kleeren zit de lucht van Grand Rapids, waar hij aan het Seminarie der Chr. Ref. Church gedoopt heeft, en volgens de beschrijving van dr H. Beets het supralapsarisme heeft verdedigd,¹⁷⁴ streng denker, alsmede die van Princeton. Daar heeft hij óók gedoopt. En sedert ik de gebouwen van Princeton gezien, en zijn inrichting bestudeerd heb, is het mij nog te meer een raadsel, hoe in Nederland sommige broeders een tikje 'hoog' kunnen doen als zij het woord 'seminarie' uitspreken. Vooral, wanneer het broeders betreft, die in de goede dagen, toen Princeton nog een bolwerk voor de *gereformeerde* theologie was,¹⁷⁵ zich met een goedkeurend knikje van Princeton gestreeld gevoeld hebben of gaarne zouden gevoeld hebben. Helaas, door allerlei manipulaties is dit prachtige instituut met zijn schitterende gebouwen thans in ongereformeerde handen overgegaan;¹⁷⁶ vandaar, dat er een theoloog als Emil Brunner¹⁷⁷ kon komen, een man, wiens grondideeën publiek verdedigd zijn door prof. Haitjema, met wien sommige nederlandsche theologen eens een calvinistencongres belegden op de basis der drie formulieren. Maar in de goede dagen van Princeton! Toen woonde dr Vos daar in het mooie huis, dat onze medewerker, prof. dr C. v. Til,¹⁷⁸ mij aangewezen heeft; prof. van Til, wiens offer, gebracht voor de gereformeerde belijdenis in zijn protest tegen Princeton's afval, ik nu eerst recht waardeeren kan. Toen werkte daar ook Warfield,¹⁷⁹ de bezonken geleerde, die eerst nadacht, en dan schreef. Was 't wonder, dat ik dr Vos, die thans als emeritus in St. Ana (Californië, dicht bij Los Angeles) woont, gaarne bezoeken wilde? Ook de weduwe van president Wilson¹⁸⁰ (vroeger eveneens hoogleeraar te Princeton) woont in St. Ana.

¹⁷⁰ Garden of the Gods is een park in Colorado Springs, Colorado, met roodstenen rotsformaties.

¹⁷¹ Estes Park in Colorado, anderhalf uur van Denver, is een populair vakantieoord en het hoofdkwartier van Rocky Mountains National Park.

¹⁷² G. Vos (1862-1949), emeritushoogleraar van Princeton Theological Seminary, waar hij van 1893 tot 1931 doceerde. Voordien was hij docent aan de Theologische School van de Christian Reformed Church te Grand Rapids (1888-1893).

¹⁷³ Aimee (sic) Semple McPherson (1890-1944) ging met haar man, de evangelist Robert Semple, naar China, waar hij stierf. Ze keerde terug naar de Verenigde Staten en reisde met haar moeder al prekend door het zuiden van Californië. In 1921 begonnen haar wonderbaarlijke genezingen. Voor \$1.500.000,-, destijds een gigantisch bedrag, liet ze vlakbij Los Angeles de Angelus Temple bouwen, met op het dak een draaiend, lichtgevend kruis.

¹⁷⁴ H. Beets, *De Chr. Geref. kerk in N. A. Zestig jaren van strijd en zegen* (Grand Rapids 1918) 328.

¹⁷⁵ In 1929 scheidten enkele docenten zich af van Princeton Theological Seminary vanwege hun bezwaar tegen de door hen als liberaal getypeerde theologische koers en stichtten Westminster Theological Seminary te Philadelphia.

¹⁷⁶ Zie: George Harinck, "Our history is not without parallels". Reacties uit gereformeerde kring in Nederland op het ontstaan van Westminster Theological Seminary te Philadelphia', *Radix*, XXIII (1997) 44-67.

¹⁷⁷ Emil Brunner (1889-1966), een van de bekendste vertegenwoordigers van de dialectische theologie, was in het cursusjaar 1937-1938 *visiting professor* aan Princeton Theological Seminary.

¹⁷⁸ C. van Til (1895-1987), hoogleraar aan Westminster Theological Seminary in Philadelphia en medewerker van *De Reformatie*.

¹⁷⁹ B.B. Warfield (1851-1921), hoogleraar aan Princeton Theological Seminary.

¹⁸⁰ T. Woodrow Wilson (1856-1924), 28e president van de Verenigde Staten, was sinds 1915 gehuwd met Edith Bolling Galt Wilson (1872-1961).

Welnu, ik heb hem gezien, den schrijver van die merkwaardige brochure over de verbondsovername bij de oudere gereformeerden.¹⁸¹ Ik heb hem verteld, dat er tegenwoordig onder ons betoogd werd, dat de oude gereformeerden geen tweezijdig verbond zouden gekend hebben. Maar 't was niet eens noodig: één zijner eerste opmerkingen bewees, dat de grijze theoloog met dien prachtigen kop precies begrepen had, welken kant de pers in Nederland uitging; zijn ééne zinnetje dienaangaande zei meer, dan tien kolommen druks. Bij het afscheid kreeg ik een exemplaar ten geschenke van 'Zeis en Garve',¹⁸² een bundel nederlandsche gedichten.¹⁸³ Weer bekruipt me de lust, de koffers overhoop te halen, om een citaat er uit te kunnen geven. Maar 't is te bezwaarlijk. Deze verzen in de nederlandsche taal (mijn gastheer, ds Kok,¹⁸⁴ kreeg een collectie engelsche verzen van denzelfden auteur mee naar huis) zijn producten van later leeftijd. Toen de zettters, gewoon aan de engelsche taal, den titel 'Zeis en Garve' moesten zetten, begrepen ze er niets van. Zij maakten er van 'Sauce and Gravy' - d.w.z. Saus en Jus. Dankbaar heb ik dr Vos' woning verlaten. Ik had een man gezien, wiens theologie één geloofswerk geweest was. Er is geen enkele maal 'halleluja' gezegd in dat bezoek. Maar het verhaal van zijn levensgeschiedenis, en het gedicht op zijn werken, was één opwekking tot dank voor de groote werken Gods.

Dienzelfden avond zijn we ('t was Zaterdag, en ik had dus geen spreekbeurt) naar den tempel van Aimy geweest. Ook aan deze dame had ik min of meer dierbare herinneringen, want, dank zij een tijdige informatie bij dr H. Beets, heb ik als predikant eens een vrouwelijk gemeentelid kunnen redden uit de armen van één van de 'zendelingen' van deze 'profetesse'; bijna had de goede jongeling haar als verloofde mee gekregen naar China. Destijds vertrouwde ik dat zendingszaakje niet, informeerde bij dr Beets, en kreeg toen genoeg gegevens over de zonderlinge capriolen van deze mirakuleuze profetes te Los Angeles, om het schaap mijner toenmalige kudde te kunnen waarschuwen tegen een verloving met Aimy's missionaris.

Als gezegd schaap dien avond met me mee had kunnen gaan, zou ze, denk ik, de goede zorgen der kerk

over haar, destijds, achteraf nog des te meer waarderen. Want ik heb enkele uren lang halleluja's en amen's gehoord. Maar ik heb niets anders gezien dan één permanente zonde tegen het apostolisch vermaan in de brieven aan Corinthe.

Aimy zelf was er niet. Zij was aangekondigd tegen den volgenden dag: Zondag. In haar geweldigen tempel stond 't onderwerp van de 'preek' al te lezen: No Tickee, no Washee. Dat is, vrij vertaald: 'Heb je geen káretje, dan kan de wasscherij je vuile kleeven je niet schoon en wel afleveren'. Ik zou plat Amsterdamsch moeten kennen om 't goed te vertalen. Reusachtige reclame-biljetten vertoonden Aimy, de profetes, gekleed als waschvrouw, met waschtobbe en alle toebehooren, bezig met de wasch. Want aldus gekleed zou ze preeken. Ze preekt steeds met illustratie. Elke laundry (wasscherij) in Los Angeles werd geïnviteerd om te komen kijken, want Aimy 'preekt' zeer aanschouwelijk: en wie een beetje fantaseeren kan, die weet al spoedig heel wat te maken van het motief der wasscherij, die de schoongemaakte kleeven eerst uitlevert tegen overlegging van het kaartje, dat als bewijsstuk gold voor de in ontvangst genomen vuile kleeven. Spreekt ook de bijbel niet

¹⁸¹ G. Vos, *De verbondsleer in de gereformeerde theologie* (Grand Rapids 1891). Na Schilders terugkeer in Nederland werd deze aan de Theologische School te Grand Rapids gehouden rectorale oratie opnieuw uitgegeven (Rotterdam 1939).

¹⁸² G. Vos, *Zeis en garve* (Santa Ana 1934).

¹⁸³ Zie over Vos' poëzie: George Harinck, 'Poetry of Theologian Geerhardus Vos', in: Robert P. Swierenga, Jacob E. Nyenhuis, Nella Kennedy (eds.), *Dutch-American Arts and Letters in Historical Perspective* (Holland, Michigan 2008) 69-80.

¹⁸⁴ G.S. Kok (1903-2002), predikant van de First Christian Reformed Church te Bellflower, Californië.

van vuile kleederen, die rein moeten worden?¹⁸⁵ De mogelijke associaties zijn menigvuldig.

We komen dus niet Aimy te zien: morgenavond zal 't weer stampvol zijn. Maar vanavond is er in één der bijgebouwen een genezings-dienst. Een dominee, die zelf ook zoo'n 'tempel' hebben moet (naar ik verneem) spreekt over de kracht der genezing. Er zijn dus groote dingen op til. De H. Geest zal vanavond komen. Dezen keer wordt Hij niet aangesloten per telefoonlijn, zooals 't anders wel eens gebeurt: Hallo, Heilige Geest, bent u daar? Ja? Hier is mr die en die, en die wou u vragen dit en dat... wat zègt u?...

enzoovoort. Neen - vanavond komt de Geest op 't gebed. Hij zal zoo ongeveer komen mogen tegen den tijd, dat de 'dominee' 't welletjes vindt, d.w.z. zoo tegen tien uur, half elf, als er genoeg opwinding in de zaal is, en genoeg gillende juffrouwen hebben staan spreken in tongen en genoeg halleluja's en amen's en schaterlach-explosies van vreugde-in-den-Heere uit alle hoeken en

gaten gedaverd hebben door den wijden koepel heen. Dàn eerst zal de 'dominee' zijn zieken en 'flauwgevallen' kunnen afwerken. Maar in een behoorlijk tempo, even behoorlijk, als dat van dien methodistischen dominee, die na de preek iedereen die wil een handje geeft, maar die toch altijd o zoo handig, en natuurlijk met behoud van zijn permanenten glimlach, lastige lang-praters genoegelijk tot doorloopen weet te dwingen. Zijn hand op hun schouder. Dan wordt niemand kwaad, weet u? Keep smiling...

Als we binnenkomen zijn er net een paar lieden aan 't zingen. Zeer goedkoop. Een juffrouw begeleidt op een vreeselijk, bioscoperig, orgel: zoo'n ding, dat je zelfs per radio vervolgt met z'n eindeloos getremuleer. Dan komt er een meneer op, die heel wat goeds, verschrikkelijk veel goeds, vertelt van den 'dominee', die vanavond de plaats van de hooggeloofde Aimy innemen zal, en die de collecte aanbevelen zal, mitsgaders Aimy's preek-met-spectakel van morgen. Pardoes springt dan die dominee naar voren. Hij vertelt van de godzalige zuster Aimy. Laten allen hier, die met een laundry te maken hebben, morgen eens komen kijken! Hij lacht dat het davert, vanwege de festijnen, die de Geest morgen den kijklustigen bereiden zal. Is 't niet zoo, Heilige Geest? Nou, reken maar, wis en drie hoor!

Ha, ha! Wat doch je nou anders? Ha, ha! Dien lach van dien man vergeet ik niet; die is even opzettelijk, als het laatdunkende, honende gearticuleerd-ongearcicleerde geluid, dat een roomsch 'passiepreeker' van de K.R.O. in 1938 of '37 telkens liet horen, als hij een of andere ketterij ging geeselen vanwege haar gebrek aan logica! En nu gaat de man bidden voor de collecte! Hij praat met God. Familiaar genoeg. Zijn stem slaat over, niet vanwege extase, doch omdat 't heel wat kost, zóóver te roepen tot een God, die nog bewogen worden moet naar dit bijgebouw met dat rare orgel en al die op te winden menschen te komen. Nou, Heere, laat die collecte vanavond de meest daverende worden, ha, ha, ha, die ze ooit in Aimy's tempel hebben gekregen, wel, wel! Hij slaat zijn handen in elkaar, en strekt ze naar den hemel en klapt ze weer toe. Maar de opwinding is nog maar aan 't komen. Misschien komt 't daarvan, dat ik constateeren kan, dat de collecte maar magertjes is, vergeleken met wat ik in de kèrken gezien heb

Maar de dominee heeft ditmaal geen tijd om te tobben over een onverhoord gebed. Hij moet voort,

voort. Want 'zijn' Heilige Geest is niet souverain, en dus onbarmhartig. Hij jáágt.

Suggesties werken immers niet waar pauzes zijn? Het oud-nederlandsche eeredienst-misbegrip van 'verpoozing van de aandacht' is hier zéker niet bekend. En dus rázen we verder. Gelezen wordt uit Jacobus 5: 't gebed des geloofs, dat den kranke behouden zal. Er wordt ook 'over' gepreikt, maar 't is er naar; zoo ongemerkt komen we terecht bij

¹⁸⁵ Bijv. Openb. 20:14.

Abraham, die zijn zoon moet offeren.¹⁸⁶ O Kierkegaard,¹⁸⁷ waart gij erbij geweest! Uw 'geloofsridder' is hier in een pikzwart massa-modderbad geworpen: van zijn isolement is hem niets gebleven. Fel schaterlachend schiet de stem van den dominee-suggestor uit. Abraham! Uw zoon! Uw eenige; den zoon, dien gij liefhebt! Drie punten! Nog eens! Nog eens! Jacobus is al lang vergeten, met zijn tekst, en zelfs den toegeeflijksten homileet rijzen de haren te berge, vanwege de wonderbaarlijke preektechniek. En, na een poosje krijgt de man succes. De Geest 'daalt neer'. Reeds heb ik achter me een man zwaar hooren steunen, de oogen dicht. Een eind verder zit er een met een typisch idiotengezicht. Hij stimuleert den preeker door telkens gestimuleerd hardop te lachen. Praise-the Lord; de genade tracteert! Dan staat er een juffrouw op, midden in de zaal, zoomaar onder de toespraak van den lachenden, af en toe brullenden, met gestrekte armen den hemel dwingend, handklappenden dominee. Ze stoot klanken uit, die niemand begrijpt, 't zijn vocalen en consonanten; de hand naar boven, 't gezicht strak gespannen van de zenuwen. Ettelijke andere handen gaan naar boven, sommige trillen even extatisch als het lichaam van die juffrouw in de Morrensteeg te Kampen, die ik als kind eens zag liggen op straat toen ik naar school ging bij mijnheer De Waal,¹⁸⁸ en van wie de omstanders zeiden, dat dat nou een *toe-val* was. En zoodra die tongenspreekster van wal steekt (merkwaardig, dat ze allemaal nog netjes op kunnen staan, want als ze klaar zijn, doen ze erg bezwijmerig), houdt de dominee met spreken op. Hij wacht even, doet z'n oogen toe, zoekt met de handen in de lucht, alsof hij 'contact' begeert, en begint dan, de oogen nog altijd dicht, in 't engelsch een bijbeltekst op te zeggen. Het geval herhaalt zich ongeveer tien, twaalf maal; den éénen keer zijn het mannen, den volgende vrouwen, die de klanken uitstooten, en altijd weer zijn het van die *belóvende* teksten ('ik ben met u, zegt de Heere'), welke de spreker reciteert. Ik denk, dat de teksten dienen moeten als een antwoord op de Tongenspraak der geëxalteerden; maar mijn gastheeren zeggen, dat zij bedoeld zijn als een *vertaling*. In dat geval heeft de Geest vanavond echt eenzijdig gesproken: de *wet* schijnt Hij vergeten te zijn. En zoo raakt de ruime zaal vol van rumoer. Van links en rechts hoort men lachen, krijten, zuchten; het aantal opgestoken trilhanden raakt in de meerderheid; wij vallen bepaald op, vrees ik, de lieden van ons kleine gezelschap. Totdat het tooneel verandert. De voorganger is klaar, leelijke juffrouwen beginnen te zingen, en de genezing begint. Van alle kanten komen ze naar het platform toe en knielen neer: handen omhoog, sommigen meer liggend dan knielend. Assistenten brengen orde. De nerveuze man achter mij gaat ook naar voren en valt neer; een broeder-assistent strijkt hem over 't hoofd, en zoent hem. Ze praten. De assistent zoekt den dominee voor hem te interesseeren; die kijkt eens om naar het geval, maar komt niet naar hem toe. Hij heeft 't te druk met in de handen te klappen, te roepen en te converseeren met den Heiligen Geest; en onder de bedrijven door schudt hij den anderen man met het idiotengezicht de hand, die, met zijn onveranderden grijns op 't gezicht, hem de hand reikt, als waren ze ouwe kennissen. Een blinde Japannees wordt over 't platform geleid: ook hij wordt gezalfd met olie, bestreken, en be-béden; moge de term mij vergeven worden. En inmiddels legt men de lichamen op zij van degenen, die, net precies in 't midden van 't platform, voldaan hebben aan hun voornemen om te doen, alsof ze bezwijmden. Deze bizondere trofeeën van den Heiligen Geest, en van den plaatsvervanger van Aimy, zullen straks wèl nader bewerkt worden; eerst moet de baan vrijgemaakt voor andere passanten. Ik denk, dat over een half uur alles weer in orde is:

¹⁸⁶ Gen. 22.

¹⁸⁷ S. Kierkegaard (1813-1855), Deens wijsgeer. Het verhaal van Abrahams offer van Izaäk staat bij Kierkegaard voor het geloof, dat niet begrijpelijk is, maar existentiële overgave vraagt.

¹⁸⁸ J.A.G. de Waal (1847-1928), hoofd van de Christelijke School in de Boven Nieuwstraat te Kampen.

de dominee keek enkele malen steelsgewijze op z'n polshorloge; en een poosje later had de vreugde-in-den-Heere hem weer gevangen, naar het scheen althans.

Maar wij zijn maar vertrokken, voordat men met de achteroverliggende lieden klaar gekomen was. Hoe dat verder in zijn werk gegaan is, weet ik niet. Ik weet alleen, dat de Heilige Geest het program van dezen helpershelper van mevrouw Aimy (want ze is al een of meer dan eens gescheiden, geloof ik) nauwkeurig volgt, en dat als deze handklapper gelijk heeft, de Heilige Geest hier in Los Angeles den Pacific-tijd in acht neemt, net als de dominee, dien ik van een even rustigen slaap verdenk, als ik zelf gehad heb.

Maar ik heb toch nog gedacht aan Johannes 3: de wind blaast waarheen hij wil en gij hoort zijn geluid

en gij weet niet, van waar hij komt, noch waar hij henen gaat. - O, de brief aan Corinthe! Uit een mij nagezonden krantenknipsel zag ik, dat mijn N.C.R.V.-vriend, de heer Joh. de Heer, zijn adhaesie betuigd heeft met mijn aanwezigheid in een vergadering van halleluja-, en praise-the-Lord-roepers.¹⁸⁹ Hij vond het verhaal daarvan nuttiger, geloof ik, dan de polemieken van theologische professoren. Nu, ik zal hem mijn meening niet opdringen, volgens welke, indien enkele eeuwen geleden de theologische professoren de polemiek gestaakt hadden, in Nederland maar weinigen belangstelling hebben zouden voor de theologoumena van den heer De Heer. Maar ik wil wèl hem en mijzelf herinneren aan het slot van 1 Cor. 12 en het begin van 1 Cor. 14. Pas, wie daarop góed gelet heeft, kan 1 Cor. 13 behoeden voor het lot van uitgeknipte wandteksten.

En laat ons intusschen met deze schapen zonder herder medelijden hebben. Men moet, om zulke samenkomsten te kunnen begrijpen, jarenlang in Amerika gewoond hebben. Eerst dan begrijpt men al de factoren, die er achter liggen. Onder die factoren reken ik een 'geloofsbegrip', zooals het tot uiting komt in het pas door ds Barkey Wolf¹⁹⁰ vertaalde boek van Campbell Morgan:¹⁹¹ een verlossingsleer, die niet meer weten wil van schuld en van voldoening aan Gods recht; een neiging tot dynamiek en plastiek, als ook in vele amerikaansche kerken het woord neemt in haar pogingen tot beweging van de scharen. Toen ik in Grand Rapids was, zag ik een advertentie van een dominee, die zou preeken over de vraag, of inzake de algemeene genade Princeton gelijk had dan wel ds Hoeksema, en of het verantwoord was, over dit probleem een kerk te scheuren? En in het jongste nummer van Life zie ik 3 foto's van ds John Paul Jones van Brooklyn,¹⁹² die op 5 Maart, den datum, waarop ds Niemöller¹⁹³ z'n tweede jaar van 'solitary confinement in the Nazi concentration camp at Sachsenhausen, Prussia' begon, zich bij de nadering van zijn preekstoel in de kerk liet 'arresteeren' door twee van zijn in nazi-uniform gestoken kerkbedienden, die hem luide uitscholden voor 'verrader!', waarop de koorzangers protesteerden, met de verklaring, dat de dominee altijd den vrede en de waarheid gediend had, doch die van de lieden, die een nazi-rol te spelen hadden, dan weer ten antwoord kregen, dat de Führer wel zou uitmaken, wat gepreekt worden mocht. En na dit Tooneelspel werd de schare opgewekt, te bidden voor ds Niemöller, wien in wèrkelijkheid overkomen was, hetgeen hier maar gespéeld werd. Waarna ds Jones een preek hield, staande in een geïmproviseerde cel, waarop in duitsche letters

¹⁸⁹ *Het Zoeklicht*, 11 februari 1939.

¹⁹⁰ A.G. Barkey Wolf (1892-1950), gereformeerd predikant te 's Gravenhage-Oost.

¹⁹¹ G. Campbell Morgan, *Jezus. Geneesheer van ons leven* (Nijkerk [1938]). G. Campbell Morgan (1963-1945), Brits evangelist.

¹⁹² J.P. Jones (1863-1945), Brits prediker.

¹⁹³ Martin Niemöller (1892-1984), duikbootkapitein in de Eerste Wereldoorlog en predikant, zat gevangen vanwege zijn verzet tegen Hitlers politiek jegens de kerk en was een van de leiders van de 'Bekennende Kirche'.

geschilderd was: *Sachsenhausen*. Zijn hoofd bleef zichtbaar achter een gevangenisraam, zijn handen hielden de ijzeren spijlen vast.

Die dominee Jones behoort tot de Presbyterian Union Church. Men lette op 'union'. Waar zóó bepaalde kerken voorgaan, daar is 't geen wonder, dat de secten volgen.

En zoo blijft er veel te strijden voor de kerken van gereformeerde confessie. Humanisme en eerbied voor Gods Woord strijden een zwaren kamp in dit groote land. Ik heb in Michigan, Iowa en andere plaats en aan den kant van den weg groote borden gezien met het opschrift: 'ga naar de kerk'. In Californië zag ik ze ook. Maar den éénen keer was als motief voor de vermaning aangegeven, dat Christus' bloed reinigt van alle zonden, den volgenden keer, dat je in de kerk ouwe vrienden ontmoet, en nieuwe vrienden maakt. Dat laatste voordeel werd enkele straten verder óók naar voren gebracht door een reclamebord waarop een zekere soort van whisky werd aanbevolen. Onder een goed glas

whisky maak je nieuwe vrienden...

Laten we trouw meeleven met de belijdende kerk in alle werelddeelen. Ook met de amerikaansche broeders, die een zwaren strijd hebben, reeds om verstaan te worden. En nu eindig ik. Als u nu maar *niet* zegt: kijk, dat is nu Amerika. Want Amerika is heel wat meer dan dit.

VII¹⁹⁴

Tegen den dag, dat deze copie den lezers onder de oogen komt, hoop ik weer in mijn gewonen arbeid ingeschoten te zijn.¹⁹⁵ Aan het schrijven van de catechismus-bijlage¹⁹⁶ zal wel geen denken zijn voor het laatste nummer van April; want de copie dier bijlage moet altijd een dag eerder in Goes zijn. Maar volgende week zal, naar ik hoop, ook de catechismus-toegift weer op tijd kunnen verschijnen. En dan is daarmee tegelijk die periode van amerikaansche vreugden voorbij. Gelukkig niet wat de herinnering betreft. Die is goed, en blijvend.

Per 'Zaandam'¹⁹⁷ van de Holland-Amerika-lijn keer ik thans terug; volgens verwachting mogen we Maandagmorgen 24 April aan wal. Eerst was een andere boot uitgezocht, die te Cherbourg zou stoppen. Maar de berichten in de amerikaansche bladen waren tenslotte te alarmeerend. Binnen een week - aldus een deel dier bladen - zou er oorlog in Europa zijn. Mijnen lagen vóór de monding van Maas en Noordzeekanaal. De dijken zouden dádelijk kunnen worden doorgestoken. De troepen vóór de grens. Nederland en België zouden één der slagvelden worden van den nieuwen oorlog: drie maanden geleden was de nederlandsche regeering voor de keus gesteld: meedoen met dat 'hoofd van een bevrienden staat',¹⁹⁸ hetwelk tegelijk hoofd is van een (blijkens de radiografisch hier bekend gemaakte verkiezingsuitslagen¹⁹⁹) in Nederland niet bevriend geachte partij, òf de gevolgen riskeeren, in verlies van koloniën b.v. Aldus de amerikaansche bladen. En ook al leest men die persberichten op z'n amerikaansch, d.w.z., al neemt men niet alles wat daarin staat, voor honderd procent als waarheid aan, toch leek het beter,

¹⁹⁴ *De Reformatie*, 28 april 1939.

¹⁹⁵ Schilder keerde op 24 april in Nederland terug.

¹⁹⁶ Sinds 1 oktober 1938 schreef Schilder een commentaar bij de Heidelbergse catechismus die in afleveringen verscheen en als bijlage bij *De Reformatie* werd gevoegd.

¹⁹⁷ De 'Zaandam' was in januari 1939 door de Holland-Amerika Lijn in gebruik genomen en bood accommodatie voor 160 toeristenklasse passagiers.

¹⁹⁸ Adolf Hitler.

¹⁹⁹ Nadat de Nationaal-Socialistische Beweging bij de Provinciale Statenverkiezingen in 1935 7,9 % van de stemmen had behaald en bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1937 4,2 %, wist de partij bij de Provinciale Statenverkiezingen van 19 april 1939 slechts 3,9 % van de stemmen op zich te verenigen.

geen reis te riskeeren met een schip, dat ondanks zijn amerikaansch klinkenden naam ('New York'²⁰⁰), bij nader inzien toch onder duitsche vlag bleek te varen, en dus in geval van oorlog niet eens de toch al bezwaarlijke reis van Cherbourg naar Kampen door Frankrijk en België zou kunnen garandeeren. Derhalve zijn, hoe spijtig het ook was, de laatste toegezegde spreekbeurten, alsmede een voorgenomen lunch met de theologische faculteit van New Brunswick,²⁰¹ op 't laatste oogenblik afgezegd, en is het vertrek vervroegd.

Het viel niet gemakkelijk, den amerikaanschen vrienden vaarwel te zeggen. Vele banden zijn gelegd, die, naar ik hoop, zullen blijven trekken. Het aantal dergenen, die kwamen groeten, was zóó groot, dat toen ds Kort²⁰² van Hoboken (waar de booten der Holland-Amerika-lijn aanleggen), een afscheidswoord spreken wilde, mijn hut veel te klein bleek. Toen hebben we maar den salon in beslag genomen; de aanblik van den dominee, die staande uit den bijbel voorlas ('t waren de psalmen 120 en 121), was voor enkele geverfde dames zóó af schrikwekkend, dat ze vrijwillig rechtsomkeert maakten bij den ingang. In stilte heb ik toen ds Kort en den leider van het Hollandsche Zeemanshuis bewonderd, die hun werk ervan maken, schepen te bezoeken: zoo'n enkel zich haastig retireerend dametje illustreert de groote moeilijkheid van dergelijken arbeid. Overigens hebben we den nog resteerenden tijd aan boord goed besteed: de familie van ds van Halsema maakte enkele kiekjes; en zelfs is er gefilmd. Ook met een broer van Mevrouw Greijdanus²⁰³ ben ik aan boord gekiekt, en natuurlijk met de familie Van Genderen, die me de allereerste èn de allerlaatste oogenblikken met maassluische, en dus royale hartelijkheid heeft in- en uitgeleid. De laatsten, die van boord gingen, waren de heer Eerdmans, uitgever van de engelsche vertaling van 'Christus in Zijn Lijden', prof. Zijlstra²⁰⁴ van Calvin College, die de vertaling bezorgde, en prof. dr Jellema,²⁰⁵ die aan Harvard-University filosofie doceert, en ook het afscheidsdiner, met zijn ongeveer tweehonderd gasten, heeft willen bijwonen. Nooit vergeet ik het oogenblik, toen de 'Zaandam' zich losmaakte en tusschen Vrijheidsbeeld en Wallstreet door den weg naar den oceaan ging zoeken. Het laatste gearticuleerde geluid dat van den wal tot mij doordrong, kwam in volle hartelijkheid van het echtpaar Dr Visscher-de Groot²⁰⁶ te Hoboken; mevrouw Dr Visscher is nog mijn catechisante geweest te Gorinchem. De wuivende zakdoeken kon ik niet meer verifiëeren; maar ook die deden goed. En toen de mijne weer in den zak gestoken was, kwam me voor den geest niet alleen het door ds Kort gelezen Schriftgedeelte, maar ook die ééne volzin uit dr Colijn's radiorede,²⁰⁷ die één der laatste gespreksthemata aan boord geweest was: volgens mijn berichtgevers had onze minister-president ons volk opgewekt, niet te vergeten, dat het lot van menschen en volkeren niet in handen van één man ligt, doch in Gods hand. Een goede boodschap, opwegende tegen heel wat enerverende koplijnen van amerikaansche kranten.

Zoo stond het afscheid van Amerika wel 'in het teeken' van de onrust in de volkerenwereld. Ik zag op de spijkskaart van een restaurant, kort vóór mijn vertrek, met

²⁰⁰ De 'New York' was een schip van de Hamburg-Amerikanische Packetfahrht Aktien-Gesellschaft (HAPAG).

²⁰¹ New Brunswick Theological Seminary, opleidingsschool van de Reformed Church in America, ten zuiden van New York.

²⁰² A.H. Kort (1893-1944), predikant van de Christian Reformed Church te Hoboken, New Jersey.

²⁰³ M. Greijdanus-Kruithof (1874-1942). Het gezin waarin zij opgroeide emigreerde in 1899 naar Paterson, New Jersey. Zie: George Harinck, "Americanus mihi nomen, christianus reformatus cognomen." Greijdanus over Amerika', in: George Harinck (red.), *Leven en werk van prof. dr. Seakle Greijdanus* (Barneveld 1998) 187-212.

²⁰⁴ Zie noot 37.

²⁰⁵ W.H. Jellema (1893-1982), doceerde wijsbegeerte aan Indiana State University en Calvin College.

²⁰⁶ Niet getraceerd.

²⁰⁷ H. Colijn (1869-1944), minister-president van Nederland. Hij sloot zijn radiotoespraak van 11 april 1939 naar aanleiding van de gespannen internationale situatie af met op te merken dat het lot van Nederland 'uiteindelijk niet in de hand van menschen ligt, (...) maar dat God almachtig de wereld regeert'.

groote letters een opwekking gedrukt staan, om zich eens in te denken, wat er zoo al in Europa en elders te koop was, en dan God te danken voor het voorrecht van te mogen wonen in het vrije Amerika. Ik zag in de bladen een foto van een man, die uit Europa teruggekeerd, den bodem van Amerika bij aankomst kustte. Minder dramatisch, maar met zéker niet minder overtuiging verzekerden mij ook onderscheiden oud-nederlanders van gereformeerde belijdenis het dankgebed schier dagelijks te doen, waartoe die spijskaart van daareven opwekte. Hoezeer de band aan Nederland trekken mocht voor wat het kerkelijk-confessioneele leven betreft, zij zouden toch niet meer kunnen tieren op nederlandschen bodem. Was 't geen *fries*, die kort na mijn aankomst, niet met een 'Fryslân boppe', doch met een 'Amerika boven' me aan boord kwam?

Nu, na mijn terugkeer, geloof ik dergelijke uitlatingen beter te kunnen verstaan dan in 't begin. Ik meen ook, dat men de plank mislaat, als men ter verklaring van dit vrij algemeene verschijnsel dadelijk en uitsluitend aan den dollar denkt. Zeker, die dollar verklaart veel. Maar lang niet alles.

Hij verklaart wèl veel, dat dient gezegd. Ik heb ze ontmoet, van die merkwaardige figuren, die met een paar guldens, soms centen, voet aan wal hebben gezet in de 'nieuwe wereld', en daar thans enorme zaken doen. Merkwaardig: er was geen enkel parvenu-type onder. Parvenu's worden in dit land gauw doorzien, ook als ze eens komen overwaaien. Allen, die me van hun snelle, maar moeizame worsteling tot succes vertelden, waren overtuigd, dat in Nederland de kans daartoe hun niet gegeven zou geweest zijn; en als ik tracht na te gaan, hóevele van dergelijke menschen gedurende vele járen in Nederland, en hóevele gedurende enkele máánden in Amerika mij tegengekomen zijn, dan ben ik geneigd hun gelijk te geven, niet alleen voor wat farmers betreft in streken, waar ruimte in overvloed is, doch ook voor wat betreft zakenlieden in drukke bevolkingscentra. Wie in Amerika de handen uit de mouw wil steken, - maar dat moet dan ook - die kan verder komen. Ik heb onderscheiden predikanten ontmoet, die *alle* studiekosten zelf verdiend hebben in vacantielijd: de één was chauffeur geweest, de ander landarbeider, smid een derde, boekverkooper of typist een vierde, enzoovoort. Liever dan op kassen te leunen, hadden zij zelf het geld verdiend. Maar toen enkele amerikaansche studenten me vroegen, of ze ook in Nederland op die manier de kosten van een eventueel studieverblijf zouden kunnen bijeenstellen, heb ik geen enkel aanmoedigend woord in deze richting durven spreken. Dollars zijn makkelijker te verdienen dan guldens. En men kan er meer mee doen. Tenminste in het leven. Niet in den dood, d.w.z. als er een begrafenis dient te geschieden. Maar daarover straks. Zoolang men niet aan zijn begrafenis toe is, kan men in Amerika met het geld veel bereiken. Ik heb allerlei huizen bezocht, van bewoners uit onderscheiden 'stand'. Maar de enorme verschillen in type, bouw, ruimte, materiaal, zooals wij die in Nederland kennen, ontbreken hier. Men kan b.v. aan de parkeerende auto's zien, hoe vol de kerk is; of, hoe groot het aantal arbeiders op de fabriek is; bijna iedere arbeider heeft zijn auto. Bijna elke dominee ook; en maar één keer viel het me ietwat moeilijk, tegen den motor in te spreken, toen een weleerwaarde bestuurder allerlei vragen opwierp over zijn en worden, mogen en moeten, bozen en goeden. Ik wil maar zeggen, dat de motoren meestal geruischloos lopen, en de cars (want 'wagens' zijn het ginds niet) voor ons begrip doorgaans prima zijn, ook die van de dominees. Overigens hebben de amerikanen zoo geen last van de mentaliteit, die iemand beoordeelt naar het rammelen van zijn beurs. Ik heb hun dan ook veilig kunnen vertellen, dat in Kampen geen enkele der professoren een auto had. Ze konden 't zich niet goed voorstellen, geloof ik, maar 't respect werd er niet minder om, of liever, 't werd

er niet door verhinderd. Respect krijgen ze ginds overigens alleen maar na verrichte en genoteerde praestatie. Men behoeft dan ook als nederlander niet te proberen in de verdedigende houding te gaan staan door de opmerking, dat zij auto's, doch wij dienstboden hebben. Inderdaad, een dienstbode ziet men bij onze amerikaansche broeders niet vaak, zoo'n meisje wekt in Amerika dadelijk associaties aan Riverside Park of een andere deftige buurt van New-York, of aan een filmsterrenwijk: in Hollywood kan men afzonderlijke souvenirfooulders koopen met afbeeldingen van de woningen van dit menschengeslacht. Maar 't ontbreken van dienstboden in gezinnen, die in Nederland er wèl een zouden hebben, wordt allermintst als gemis gevoeld. In de meeste huizen immers is centrale verwarming, die vaak met een enkele vingerbeweging te regelen is; de wasmachine kost geen

zweet; voor schoenenpoetserij heeft men den neger in de barbierszaken of op straat; en voor een kleinigheid worden de kleeren schoongemaakt en opgeperst. Daarop staan de Amerikanen erg. Ook bij de dominees, die ze hier vanwege 't zoo goed als geheel ontbreken van preekstoelen of derzelver imitatie, van top tot teen kunnen, en ook inderdaad plegen te bekijken: ook uw onderdanige dienaar is aan de kleerencensuur niet ontkomen, en had er erg veel schik van.

Maar men zou zich toch vergissen, en onrechtvaardig zijn, indien men alleen aan zulke factoren dacht ter verklaring van het warme gevoel, dat Amerikanen voor Amerika hebben. Er is zoo heel veel meer. Vooreerst: die vrijheid! Niet voor niets is het 't standbeeld der *Vrijheid*, dat de aandacht van elken passagier bij aankomst in New-York trekt. Met name in dezen tijd is de amerikaan zich daarvan terdege bewust; en de sterke anti-nazi-campagne, die de pers voert, versterkt dit bewustzijn uitermate. Wie de critiek leest, die zelfs de president Franklin Roosevelt²⁰⁸ in de pers ondergaat, krijgt wel een levendigen indruk van de vrijheid van het woord. Aan den anderen kant: hoe weinig merkt men van standsverschil. Mevrouw Roosevelt,²⁰⁹ de 'first lady', schrijft artikelen voor allerlei bladen, waarin over doen en laten van de familie van den president gezellig gesproken wordt. Een eigenaardige trek trouwens: van publieke personen worden graag allerlei bijzonderheden uit hun particuliere leven vernomen: in een geïllustreerd tijdschrift zag ik foto's, met zeer openhartige onderschriften, uit een vacatieverblijf, uitgezocht door Prins Bernhard en Prinses Juliana.²¹⁰ Ik heb een sterk vermoeden, dat men van het begrip 'majesteit' alleen via de film een indruk krijgt, die dan natuurlijk nog wat troebel is. Bureaucratie heb ik hier nergens ontmoet: wel uiterste beleefdheid: een postdirecteur, die noch mijn gastheer noch mij ooit gezien had, kwam in eigen persoon even aanloopen met een paar nieuwe zegels om mee te nemen vóór ze in gebruik kwamen. Een rechter is, tenminste in de rechtszaal, 'your honour'; maar op straat is hij: Bill of Al, of Mr zoo en zoo, net als ieder ander sterveling. Het zou, verzekert men, me erg weinig moeite gekost hebben, den president der Vereenigde Staten een hand te geven; en zelfs voor die gelegenheid had ik mijn ondanks de vele diners totaal voor niets meegesleepte rokcostuums nòg hebben mogen thuislaten. Als ik me herinner, hoeveel moeite het in Nederland kost, een lijst van genoodigden voor een maaltijd in Nederland saam te stellen (kan A komen, als B ook komt?, kan men C passeeren, als D verschijnt?), dan bewonder ik de vlotte gemoedelijkheid, waarmee zoo heel vanzelf bijvoorbeeld een afscheidsdiner in elkaar gezet wordt door amerikanen. Niet de 'stand', doch de mate van belangstelling geeft in zoo'n geval den doorslag bij de kwestie van al of niet inviteeren. 't Lijkt me gezònd. De omgang wordt er zóó door vergemakkelijkt en gezuiverd, dat men al

²⁰⁸ Franklin Delano Roosevelt (1882-1945), de 32e president van de Verenigde Staten.

²⁰⁹ Anna Eleanor Roosevelt (1884-1962), echtgenote van F.D. Roosevelt.

²¹⁰ Prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld (1911-2004) en prinses Juliana (1909-2004) van Oranje-Nassau vormden het kroonprinselijk paar van het Nederlandse koningshuis.

gauw vergeet, zich te ergeren over een vrijgevochten farmer, die, als bij de kerkdeur zijn doorninee passeert, hem als de tweede groet met de handen in de zakken en de sigaar in den mond. U kunt zich daaraan stooten, maar moogt toch niet vergeten, dat die zelfde broeder, toen hij nog kwajongen was, nooit een sneeuwbal een volwassene naar het hoofd gegooit heeft en reeds op de schoolbank gedresseerd is in het vrijmoedig publiek spreken. Misschien ontdekt ge hem straks onder het mannenkoor, dat op beschaafde wijze een paar uitstekende nummers ten beste geeft in de meeting; en allicht staat dan de dominee naast hem te zingen op het platform. Overal treft u de vlotheid en sportiviteit van den omgang; wie een poosje amerikaansche lucht heeft ingeademd, kan er zoo langzamerhand inkomen, dat, toen een achtjarig zoontje van ds van Halsema aan den president

der Vereenigde Staten een brief schreef, met verzoek, Nederland toch bij te staan ingeval dat land door

Duitschland zou worden aangevallen, op dezen brief een heusch, en officiëel antwoord binnenkwam; ik heb het stuk zelf gelezen.

Met name de dominees hebben in Amerika reden zich op hun gemak te voelen, wat hun positie als burgers betreft. Ik heb zoo den indruk, dat zij in het 'goddelooze' Amerika, indien zij zich tot de overheid wenden zouden met een of andere petitie of protest, gereeder gehoor zouden vinden dan in het 'christelijke' Nederland. Als volksopvoeders worden zij door overheidslichamen erkend en ontzien. Dat blijkt b.v. al dadelijk uit de manier, waarop de politie hen bejegt in geval van een verkeersovertredinkje. Ik hoorde een dominee zeggen, dat hij expres op zijn rijbewijs zijn praedicaat 'reverend' had laten noteeren; de politie kijkt dan dadelijk veel vriendelijker. Een ander, die door een rood licht gereden was (zoo heet dat, geloof ik) en aangehouden werd, kreeg, toen hij predikant bleek, alleen maar de vermaning, om voortaan wat minder aan den hemel, en wat meer aan de aarde te denken; het vermaningsobject vertelde 't zelf. Toen in Chicago de bestuurder met de auto, waarin hij me transporteerde, verkeerd manoeuvreerde (een niet geoorloofde wending naar een zijstraat) kwam vol vervaarlijkheid een geweldenaar te paard hem achterop: maar met een sisser liep het af: de bestuurder was een weleerwaarde.

Natuurlijk zit daar allemaal velerlei humanistische overweging achter, te meer in een land, waar het zoo ongeveer behoorlijk is, bij een kerk te behooren, en waar vrijmetselaren menige kerk frank en vrij toebehooren: ik ben er haast wel zeker van, met theologische vrijmetselaars te hebben geluncht, ook al droegen ze geen opzichtige linten en mutsen, zooals een troepje van die heeren, die het schrijven van mijn eerste copie met amerikaansche reisindrukken, geschreven in den trein, door hun drukte en lawaai bemoeilijkten. Ik onderschrijf natuurlijk de bezwaren, die de Chr. Ref. Church tegen de combinatie van de lidmaatschappen èn van de kerk èn van de loge heeft ontwikkeld.²¹¹ Maar ik had toch wel gewild, dat die nationaal-socialist, dien ik in Erlangen (Duitschland)²¹² in de aldaar door de duitsche nazi's bij overrompeling en dus vóór mogelijke ontruiming in beslag genomen vrijmetselaarsloge de nieuwsgierige bezoekers officiëel hoorde rondleiden, wat meer van de amerikaansche loges gezien had: hij zou dan misschien niet zóó gemakkelijk de menschen hebben kunnen wijs maken, dat de loge specifiek en uitsluitend een *joden*-zaakje was geweest.

²¹¹ Zie: George Harinck, 'Schuring die scheuring dreigt te worden.' De Christelijke Gereformeerde Kerk en de afscheiding in de Reformed Church in America vanwege de vrijmetselarij (1882)', in: George Harinck en Mees te Velde, *175 jaar Afscheiding van 1834* (Barneveld 2012) 95-131.

²¹² Schilder studeerde van 1930 tot en met 1933 enkele perioden aan de Friedrich-Alexander-Universität te Erlangen, waar hij in laatstgenoemd jaar ook promoveerde.

Respect voor 'den mensch', dat spreekt ook in de begrafenisgewoonten, waarover we het nog even zouden hebben. Ik heb een paar funeral-homes gezien, d.w.z. van die inrichtingen, waar de begrafenis geregeld wordt. Maar met heel wat meer dan het begraven zelf occupeert men zich daar. Zoodra iemand gestorven is, wordt het lichaam weggehaald en naar de funeral home getransporteerd. Natuurlijk is er een medisch attest voor noodig; en dat is maar gelukkig ook; want wie schijndood mocht zijn, die krijgt geen kans op vier dagen voor tijdige ontdekking van den schijndood, doch wordt, is zijn lichaam eenmaal in handen van den (overigens geëxamineerden) directeur der inrichting gekomen, grondig dood gemaakt. Men neemt n.l. alle bloed uit het lichaam; daarna wordt een vloeistof ingespoten, die de lijken, naar men zegt, voor zeer langen tijd conserveert; en vervolgens wordt een bewerking toegepast, van dien aard, dat de gestorvene een voorbeeld van blakende gezondheid lijkt. Ik zag 't lijk van een man, die doodgevroren was: 't leek wel een door de zon gebruinde tourist. Een ouden man: hij zag er uit, alsof hij pas een flesch Rijnwijn verschalkt had. Een oud moedertje: ze leek even te hebben gerust na 't diner. De familie betaalt niet voor de begrafenis: ze kiest een kist, en naar gelang van den steeds zeer achtenswaardigen prijs, die daarvoor betaald wordt, heeft de begrafenis verder haar meer of minder omslachtig verloop. De kisten zijn praalbedden: zijde, kussens, watten, dekens; heele gevaarten soms. En 't mooiste pakje wordt aangetrokken: men wordt bijvoorbeeld in smoking begraven.

En hier zal ik mijn babbeltje maar afbreken, al heeft het eigenlijk nog niet zijn plaatsje in de rubriek

'*Kerkelijk Leven*' kunnen verdienen. Eerlijk gezegd: ik wil maar uitscheiden ditmaal. Een kwartier geleden kwam de loods aan boord, en we zijn zoo net de nachtboot Hoek van Holland-Harwich gepasseerd, die voor het station nog kalm ligt te wachten. De A.V.R.O.-omroeper verkondigt juist, dat 't elf uur is, en voor 't eerst sedert 27 Dec. 1938 verneem ik de bekende stem van den man der radio-nieuwsberichten. Mijn horloge wijst gehoorzaam weer nederlandschen tijd. Al zijn we vlak bij Rotterdam, we mogen toch niet vóór morgenochtend acht uur van de boot. De passagiers zijn in goede stemming. Een amerikaansche dame, die in vijf dagen Nederland zal 'doen', betuigde me haar spijt, dat 't donker was, en ze de polders niet kon zien; ze deed me denken aan prof.

Bouwman, die in zijn

'Amerika' vertelt hoe mooi de amerikanen het hollandsche landschap vonden, toen destijds zijn boot den Nieuwen Waterweg opstoomde.²¹³ Een andere dame uit Amerika, niet meer ontdekkende dan lantarens éven boven den grond, verkocht geestigheden over de skyscrapers, de wolkenkrabbers van de Hollanders. Een hollandsch jongetje zei: nòu ken d'r niks meer gebeuren, hè, pappie?

En ondergeteekende denkt aan ds Kort: psalm 120 en 121.

Volgende week wel iets anders, misschien wat degelijker dan dit algemeene praatje.

Deze copie wordt gepost op de 'Zaandam'.

K.S.

¹ Een term uit het door *De Heraut* overgenomen *Banner*-artikel.

² 'Nu over Prof. Schilder. Gij vraagt, of ik denk, dat hij Orthodox is. Ja, dat denk ik, - maar ik geloof niet, dat hij 'Gereformeerd' is. Maar ik denk, dat gij 'Orthodox' in dien zin bedoelt, en dan geloof ik niet, dat hij hier gewenst is.' (Vertaling door S.G. [S. Greijdanus])

³ De gewoonte is hier, aan het begin eener meeting, een gastspreker te introducereen bij het publiek.

²¹³ Bouwman, *Amerika*, 247.